

Political Culture, Governance, and Institutional Effectiveness: Rethinking Democracy as an Institutional Order and a Lived Social Experience

Mehdi Aslanzadeh*

Assistant Professor, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Extended Abstract

Introduction

Democracy is commonly defined through formal institutions such as elections, political parties, representative assemblies, and constitutional arrangements. However, historical experience has demonstrated that the existence of democratic procedures does not necessarily guarantee democratic stability, institutional effectiveness, or public legitimacy. In many

* Corresponding Author: Aslanzadeh@atu.ac.ir

How to Cite: Aslanzadeh, M. (2026). Political Culture, Governance, and Institutional Effectiveness: Rethinking Democracy as an Institutional Order and a Lived Social Experience. *State Studies*, 12(45), 1 - 56. doi: [10.22054/tssq.2026.92437.1798](https://doi.org/10.22054/tssq.2026.92437.1798)

societies, electoral mechanisms and formal democratic institutions coexist with declining public trust, weak governance, corruption, ineffective public administration, and growing political disengagement. This condition creates a gap between formal democracy and effective democracy, where democratic institutions exist in appearance but fail to generate meaningful participation, accountability, and public confidence.

The primary objective of this study is to explain the relationship between political culture, social trust, governance, and institutional effectiveness in shaping the quality and sustainability of democracy. More specifically, the research seeks to answer why some societies experience declining democratic performance despite possessing formal democratic institutions and electoral mechanisms. The article examines how the interaction between the rule of law, institutional effectiveness, and democratic political culture influences democratic stability. It also investigates the conditions under which the gap between formal democracy and effective democracy emerges and expands.

Literature Review

The literature on democracy has generally approached this issue from three major perspectives. Institutional approaches emphasize constitutional constraints, the rule of law, accountability, and the organization of political power. Governance-oriented approaches focus on state capacity, bureaucratic effectiveness, regulatory quality, and institutional performance. Cultural approaches highlight the significance of

political culture, social trust, civic engagement, and social capital in sustaining democratic life. Although each of these perspectives offers important insights, they often examine democracy through a single analytical lens. Consequently, the complex interaction between governance, institutional effectiveness, and political culture has received insufficient attention.

This study argues that democracy cannot be adequately understood through institutional arrangements alone. Rather, democracy should be viewed simultaneously as an institutional order and as a lived social experience embedded in everyday interactions, patterns of communication, civic practices, and collective values. Therefore, a comprehensive understanding of democratic sustainability requires integrating institutional, governance, and cultural dimensions within a unified analytical framework.

Methodology

This research is a theoretical and explanatory study conducted through conceptual analysis and interpretive inquiry. Drawing upon the traditions of democratic theory, political sociology, institutionalism, governance studies, and political philosophy, the study employs a qualitative analytical approach to reconstruct the conceptual foundations of democratic sustainability. It examines and synthesizes the ideas of major classical and contemporary thinkers, including Tocqueville, Locke, Montesquieu, Rousseau, Barrington Moore, Raymond Aron, Robert Putnam, Francis Fukuyama, Anthony Giddens, Will Kymlicka, and other scholars of democracy, governance,

and political culture. Through comparative conceptual analysis, the study identifies the mechanisms linking political authority, institutional effectiveness, social trust, and democratic stability.

Findings

The findings demonstrate that democracy is a multidimensional phenomenon that cannot be reduced to elections, legal procedures, or formal institutions. Democratic sustainability emerges through the interaction of three interconnected dimensions.

The first-dimension concerns governance and the rule of law. Sustainable democracy requires the institutionalization of legal constraints on political power, the protection of citizens' rights, judicial independence, political accountability, and mechanisms for the peaceful circulation of elites. The findings indicate that democratic stability depends not simply on governing through law but on the existence of genuine rule of law capable of limiting arbitrary power and ensuring accountability. Where power becomes concentrated and unconstrained, political legitimacy gradually erodes and public trust declines.

The second dimension involves institutional effectiveness and governance capacity. The study finds that democratic legitimacy is closely related to the ability of public institutions to deliver services, control corruption, maintain transparency, and respond effectively to social demands. Elections alone cannot guarantee democratic success if public institutions remain ineffective. Weak bureaucratic capacity, clientelism, rent-seeking practices,

and neopatrimonial forms of governance undermine institutional trust and weaken democratic performance. Consequently, institutional effectiveness constitutes a fundamental pillar of democratic sustainability.

The third dimension relates to political culture, social trust, and lived democratic experience. The findings show that democracy extends beyond formal institutions and becomes meaningful only when citizens experience freedom, participation, dialogue, and recognition in their everyday lives. Democracy functions not merely as a political system but as a lived social experience expressed through civic interaction, tolerance, public dialogue, and respect for diversity. Social trust and social capital play a crucial role in strengthening civic participation and collective action. Conversely, widespread distrust encourages social fragmentation, weakens public engagement, and reduces the effectiveness of democratic institutions.

The study further demonstrates that authoritarian and exclusionary political environments tend to reproduce fear, self-censorship, social passivity, and low-trust relationships. In contrast, democratic environments that encourage dialogue, pluralism, and civic participation contribute to the development of democratic political culture and stronger social capital.

Based on these findings, the article proposes a three-dimensional model of democracy consisting of: (1) the governance dimension, including the rule of law, accountability, limitation of power, and elite circulation; (2) the institutional dimension, including state capacity, bureaucratic effectiveness, meritocracy, and control of corruption; and (3) the cultural-social dimension, including political culture, social trust, social capital, tolerance, dialogue, and acceptance of diversity.

Democratic sustainability depends on the simultaneous functioning and interaction of these three dimensions.

Conclusion

The study concludes that democracy should be understood as both an institutional order and a lived social experience. Neither formal institutions nor cultural values alone are sufficient to sustain democratic governance. Rather, democratic stability emerges from the dynamic interaction between the rule of law, institutional effectiveness, and democratic political culture. The principal contribution of this research is the development of a three-dimensional analytical framework that integrates governance, institutions, and political culture into a unified model of democratic sustainability. This framework demonstrates that democracy becomes durable when political power is constrained by law, public institutions operate effectively, and citizens actively experience participation, trust, dialogue, and recognition in everyday social life. Accordingly, efforts to strengthen democracy should extend beyond electoral reforms and constitutional arrangements. Democratic consolidation requires accountable governance, effective institutions, social trust, civic education, public participation, and the cultivation of democratic values within everyday social relations. Democracy endures not only through institutions and laws but also through the lived experiences, interactions, and collective practices of citizens.

Keywords: Democracy, Political culture, Governance, institutional effectiveness, Social trust, Social capital, Rule of law, Lived democratic experience.

فرهنگ سیاسی، حاکمیت و کارآمدی نهادی: بازاندیشی در دموکراسی به مثابه نظم نهادی و تجربه زیسته اجتماعی

استادیار جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی،

مهدی اصلان‌زاده *

تهران، ایران.

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تبیین نسبت میان فرهنگ سیاسی، اعتماد اجتماعی و کارآمدی نهادی در تحلیل کیفیت و پایداری دموکراسی انجام شده است. مسئله‌ی اصلی پژوهش آن است که چرا در برخی جوامع، علی‌رغم استقرار سازوکارهای رسمی و انتخاباتی دموکراسی، نهادهای سیاسی با بحران کارآمدی مواجه شده و سطح اعتماد اجتماعی کاهش می‌یابد. در چنین شرایطی، شکافی میان دموکراسی صوری و دموکراسی مؤثر شکل می‌گیرد که مشروعیت سیاسی و مشارکت مدنی را تضعیف می‌کند. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از رویکردی نظری-تبیینی و با استفاده از روش تحلیل مفهومی و تفسیری، می‌کوشد رابطه‌ی متقابل میان ساختار قدرت، کیفیت حکمرانی و فرهنگ سیاسی را در پایداری دموکراسی تحلیل کند. در این چارچوب، آثار نظریه‌پردازان کلاسیک و معاصر حوزه دموکراسی، نهادگرایی و فرهنگ سیاسی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که دموکراسی پایدار نه صرفاً محصول وجود انتخابات و نهادهای رسمی، و نه صرفاً نتیجه فرهنگ سیاسی جامعه است؛ بلکه حاصل تعامل سه سطح اصلی شامل حاکمیت و مهار قدرت سیاسی، کارآمدی نهادهای حکمرانی و فرهنگ سیاسی مبتنی بر اعتماد اجتماعی و مشارکت مدنی است. بر این اساس، ضعف در هر یک از این سطوح می‌تواند به فرسایش مشروعیت سیاسی، گسترش بی‌اعتمادی عمومی و کاهش کارآمدی دموکراسی منجر شود. نوآوری پژوهش حاضر در ارائه مدلی سه وجهی برای تحلیل دموکراسی است که می‌کوشد پیوند میان حاکمیت، نهادها و فرهنگ سیاسی را در قالب چارچوبی تحلیلی و تلفیقی توضیح دهد.

واژگان کلیدی: دموکراسی، فرهنگ سیاسی، اعتماد اجتماعی، کارآمدی نهادی، حکمرانی، سرمایه اجتماعی، حاکمیت قانون.

مقدمه و بیان مساله پژوهش

زندگی اجتماعی بازتابی از فرهنگ است و درک حیات سیاسی بدون شناخت فرهنگ سیاسی ممکن نیست. فرهنگ سیاسی به عنوان مجموعه‌ای از نگرش‌ها، ارزش‌ها و باورهای شهروندان نسبت به قدرت، نهادهای سیاسی و قواعد حاکم بر آن‌ها، نقشی تعیین کننده در چگونگی شکل‌گیری، تداوم و کارآمدی نظام‌های سیاسی ایفا می‌کند. از این منظر، فهم پویایی‌های سیاست بدون توجه به زمینه‌های فرهنگی آن، تحلیلی ناقص و تقلیل گرایانه به دست خواهد داد.

فرهنگ سیاسی -به صورت غیرمستقیم- ریشه در آثار الکسی دوتوکویل^۱ دارد، اما در قالب مطالعات نوین، به ویژه در چارچوب تحلیل سیستمی در علوم سیاسی، بسط یافته است. گابریل آلموند و سیدنی وربا با طرح مفهوم «فرهنگ مدنی» پیوند میان فرهنگ و دموکراسی را به طور نظام‌مند تبیین کردند. به زعم آن‌ها، «فرهنگ سیاسی شامل سه بعد عاطفی، شناختی و ارزیابی است که به ترتیب به احساسات افراد نسبت به نظام سیاسی، سطح آگاهی آن‌ها از ساختارها و بازیگران، و قضاوتشان درباره عملکرد نظام اشاره دارد.» (Almond and Verba, 1963: 14) بر این اساس، فرهنگ مجموعه‌ای از جهت‌گیری‌های روان‌شناختی و جامعه‌شناختی است که در عین حال، با شناخت تاریخی و درک فضای سیاسی پیوند خورده و زمینه‌های کنش سیاسی را شکل می‌دهد.

رابطه میان فرهنگ سیاسی و نهادهای سیاسی، رابطه‌ای یک‌سویه و خطی نیست، بلکه تعاملی و دوسویه است. تغییرات در نگرش‌های سیاسی می‌تواند به اصلاحات نهادی بینجامد و در مقابل، دگرگونی در ساختارهای نهادی نیز قادر است الگوهای رفتاری و فرهنگی را دگرگون سازد. این تغییرات ممکن است

1 Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, Paris, Flammarion, 2010.

تدریجی و اصلاحی (رفورم) یا شتابان و انقلابی بروز یابد و از بالا به پایین یا از پایین به بالا تحقق پیدا کند.

تغییرات از بالا به پایین عموماً در جوامعی رخ می‌دهد که هنوز به‌طور کامل به ساختارهای مدرن سیاسی، اقتصادی و اجتماعی دست نیافته‌اند و در آن‌ها، نخبگان سیاسی نقش اصلی را در پیشبرد اصلاحات ایفا می‌کنند. تغییرات از پایین به بالا، یعنی از سوی مردم، شهروندان یا گروه‌های اجتماعی، به اشکال گوناگون، در یک فرایند تدریجی ظهور یافته و رشد می‌کنند و در نهایت خود را بر حاکمان تحمیل می‌نمایند.

تجربه تاریخی بسیاری از جوامع نشان داده است که وجود نهادهای رسمی دموکراتیک، به‌تنهایی تضمین‌کننده پایداری دموکراسی نیست و در برخی کشورها، علی‌رغم برگزاری انتخابات و وجود ساختارهای حقوقی، بی‌اعتمادی عمومی، ضعف نهادها و بحران مشروعیت سیاسی گسترش یافته است.

در چنین شرایطی، نوعی شکاف میان «دموکراسی صوری» و «دموکراسی مؤثر» شکل می‌گیرد؛ وضعیتی که در آن اگرچه سازوکارهای رسمی مشارکت سیاسی وجود دارند، اما نهادهای حکومتی فاقد کارآمدی لازم‌اند و شهروندان احساس مشارکت واقعی در فرآیند سیاسی ندارند. این مسئله به‌ویژه در جوامعی اهمیت می‌یابد که در آن‌ها فساد اداری، روابط رانتی، ضعف پاسخگویی حکومت و کاهش سرمایه‌ی اجتماعی موجب تضعیف نظم دموکراتیک شده است.

پژوهش حاضر بر این فرض استوار است که برای فهم کیفیت و پایداری دموکراسی، باید سه سطح به‌هم پیوسته را به‌صورت هم‌زمان مورد توجه قرار داد:

۱. سطح حاکمیت و تنظیم قدرت سیاسی؛

۲. سطح نهادها و کیفیت حکمرانی؛

۳. سطح فرهنگ سیاسی و اعتماد اجتماعی.

بر این اساس، مسئله اصلی پژوهش حاضر بررسی نسبت میان فرهنگ سیاسی، اعتماد اجتماعی و کارآمدی نهادی در تحلیل کیفیت دموکراسی است. هدف اصلی پژوهش حاضر، تبیین نسبت میان فرهنگ سیاسی، اعتماد اجتماعی و کارآمدی نهادی، و بررسی تأثیر این مؤلفه‌ها بر کیفیت و پایداری دموکراسی است. مسئله محوری تحقیق آن است که چرا در برخی جوامع، علی‌رغم استقرار سازوکارهای صوری دموکراتیک، سطح اعتماد اجتماعی کاهش یافته و کارآمدی نهادهای سیاسی تضعیف می‌شود؛ وضعیتی که می‌تواند به شکاف میان دموکراسی نمایشی و دموکراسی کارآمد بینجامد.

چه نسبتی میان فرهنگ سیاسی، اعتماد اجتماعی و کارآمدی نهادی وجود دارد و این نسبت چگونه بر کیفیت دموکراسی اثر می‌گذارد؟

۱. فرهنگ سیاسی از چه طریقی بر شکل‌گیری یا فرسایش اعتماد اجتماعی تأثیر می‌گذارد؟

۲. چه عواملی زمینه‌ساز ناکارآمدی نهادها و گسترش پدیده‌هایی چون رانت جویی و حامی‌پروری هستند؟

۳. چگونه شکاف میان دموکراسی صوری و دموکراسی مؤثر شکل می‌گیرد؟

۴. کاهش اعتماد اجتماعی چه تأثیری بر کارآمدی نهادهای سیاسی و پایداری دموکراسی دارد؟

۵. چگونه تعامل میان حاکمیت، نهادها و فرهنگ سیاسی می‌تواند به تقویت یا تضعیف دموکراسی منجر شود؟

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های نهاد گرایانه درباره دموکراسی و حکمرانی

رویکردهای نهاد گرایانه از مهم‌ترین جریان‌های نظری در تحلیل دموکراسی و توسعه سیاسی به شمار می‌روند. در این رویکرد، کیفیت نهادهای سیاسی و ظرفیت حکومت نقش تعیین‌کننده‌ای در ثبات سیاسی، توسعه اقتصادی و پایداری دموکراسی دارند. بخش مهمی از این مطالعات بر این فرض استوار است که بدون شکل‌گیری نهادهای باثبات، غیرشخصی و قانون‌مند، دموکراسی به سطحی صوری و شکننده فرو کاسته می‌شود.

جان لاک: نامه‌ای در باب تساهل

جان لاک در این اثر درباره‌ی محدودسازی قدرت، مشروعیت سیاسی، حاکمیت قانون، رضایت عمومی و رابطه‌ی دولت و جامعه بحث می‌کند. وی از نخستین متفکرانی است که مشروعیت سیاسی را به وجود قواعد عام، رضایت عمومی و محدودسازی نهادی قدرت پیوند زد؛ از این حیث، اندیشه او را می‌توان یکی از پیش‌زمینه‌های فلسفی نهادگرایی دموکراتیک دانست. مهم‌ترین محورهای اندیشه سیاسی لاک عبارت‌اند از: (۱) حکومت محدود، (۲) رضایت مردم به مثابه مبنای مشروعیت، (۳) برتری قانون بر حاکم، (۴) حق مقاومت در برابر قدرت حاکمه و (۵) جامعه مدنی و حوزه پیشاسیاسی.

باروخ اسپینوزا: رساله‌ی الهی-سیاسی

اسپینوزا از نخستین متفکرانی است که دموکراسی را صرفاً شکل حکومت نمی‌داند، بلکه آن را به شیوه زیست عقلانی و آزادی اندیشه پیوند می‌دهد. با این حال، نمی‌توان وی را به‌سادگی در طیف نهادگرایان یا صرفاً در طیف

فرهنگ سیاسی طبقه‌بندی کرد. اسپینوزا را باید متفکری گذار دانست که میان فلسفه‌ی سیاسی کلاسیک و فهم مدرن از دموکراسی و حاکمیت قرار می‌گیرد. از این منظر، اندیشه او در نقطه اتصال فرهنگ سیاسی، نظم سیاسی، آزادی و پایداری نهادهای دموکراتیک قرار دارد.

او در رساله الهی - سیاسی بنیان فلسفی مهمی برای نهادگرایی مدرن فراهم می‌کند؛ بدین معنا که قدرت سیاسی باید عقلانی و قانونی شود و قانون نیز خود مقید به قانون باشد (اسپینوزا، ۱۳۹۶: ۴۷۱). افزون بر این، وی ثبات سیاسی را بدون رضایت عمومی پایدار نمی‌داند؛ ایده‌ای که بعدها در سنت لیبرالیسم، حکومت قانون و نظریه‌های مدرن دموکراسی تأثیر عمیقی بر جای گذاشت.

کارل پوپر: جامعه باز و دشمنان آن

در میان آثار قرن بیستم، کتاب جامعه‌ی باز و دشمنان آن را می‌توان یکی از مهم‌ترین متون در دفاع نهادی از دموکراسی دانست. کارل پوپر دموکراسی را نه صرفاً به عنوان تجلی اراده مردم یا فضیلت شهروندان، بلکه به مثابه نظامی نهادی مبتنی بر کنترل قدرت و امکان اصلاح مسالمت‌آمیز حکومت بازاندیشی می‌کند. مهم‌ترین ایده پوپر آن است که پرسش اصلی سیاست نباید این باشد که «چه کسی باید حکومت کند؟»، بلکه باید پرسید: «چگونه ممکن است نهادهای سیاسی را به گونه‌ای سازمان دهیم که بتوانیم از این که حکمرانان بد یا نالایق بیش از حد آسیب برسانند جلوگیری کنیم؟» (پوپر، ۱۳۸۰: ۳۰۳). بر این اساس، مشروعیت دموکراسی در نگاه پوپر نه بر فضیلت اخلاقی حاکمان، بلکه بر امکان کنترل قدرت استوار است. پوپر دموکراسی را «چارچوبی نهادی برای اصلاح نهادها» می‌داند که امکان تغییر بدون توسل به خشونت را فراهم می‌سازد و از این طریق، استفاده از عقل در طراحی و اصلاح نهادهای سیاسی را ممکن می‌کند (همان:

۳۱۱). از این منظر، می‌توان از گذار از دموکراسی فضیلت‌مآبانه به دموکراسی نهاد محور سخن گفت.

فرانسیس فوکویاما: نظم و زوال سیاسی

ایده مرکزی فرانسیس فوکویاما آن است که دموکراسی بدون نهادهای کارآمد و دولت توانمند پایدار نمی‌ماند. وی نشان می‌دهد که صرف انتخابات یا مشارکت سیاسی الزاما به حکمرانی خوب منجر نمی‌شود، بلکه «نظم سیاسی پایدار نیازمند ترکیب سه عنصر اساسی است: دولت توانمند، حاکمیت قانون و پاسخگویی دموکراتیک» (فوکویاما، ۱۳۹۶: ۳۳). فوکویاما دولت توانمند را در قالب بوروکراسی کارآمد، اجرای قانون، توان اخذ مالیات، ارائه خدمات عمومی و استقلال اداری تعریف می‌کند. در کنار آن، حاکمیت قانون زمانی محقق می‌شود که قانون بر حکومت نیز حاکم باشد، نه آنکه صرفاً به ابزار حکومت تقلیل یابد. عنصر سوم نیز پاسخگویی دموکراتیک است که امکان نظارت عمومی بر قدرت را فراهم می‌کند. وی در بحث تقدم نهادهای دولت بر دموکراسی انتخاباتی تأکید می‌کند که «کشورهایی که پیش از شکل‌گیری دولت مدرن وارد رقابت انتخاباتی شده‌اند، بیشتر در معرض فساد، حامی پروری و ضعف حکمرانی قرار گرفته‌اند.» (فوکویاما، ۷۸-۱۱۸). به باور او، «دولت مدرن باید پیش از دموکراسی توده‌ای شکل گیرد و زوال سیاسی زمانی رخ می‌دهد که نهادها انعطاف‌ناپذیر شوند، گروه‌های ذی‌نفوذ دولت را تسخیر کنند و منافع خصوصی جای منافع عمومی را بگیرد» (فوکویاما، ۴۵۹-۴۷۰).

پژوهش‌های مبتنی بر فرهنگ سیاسی و سرمایه‌ی اجتماعی

ژان ژاک روسو: قرارداد اجتماعی

اندیشه‌های ژان ژاک روسو را نمی‌توان صرفاً در یک دسته‌بندی واحد جای داد، اما وی بیش از هر چیز به حوزه فرهنگ سیاسی و شکل‌گیری اراده جمعی مدنی نزدیک است، هرچند عناصر مهم نهادی نیز در اندیشه‌ی او وجود دارد. روسو را می‌توان از متفکران کلاسیک پیش‌زمینه رویکرد فرهنگ سیاسی دانست؛ زیرا معتقد بود آزادی سیاسی صرفاً با وجود قانون یا ساختار حکومتی تضمین نمی‌شود، بلکه به فضیلت مدنی، مشارکت عمومی، حس تعلق اجتماعی و ترجیح خیر عمومی بر منافع خصوصی وابسته است. در اندیشه روسو، نهادها بدون فضیلت مدنی و اخلاق عمومی بی‌اثر می‌شوند؛ از این رو، او تقدم فرهنگ مدنی بر نهاد سیاسی را برجسته می‌کند. روسو بیش از هر چیز بر بنیان‌های فرهنگی و اخلاقی نظم سیاسی تأکید دارد و از این حیث در سنت مطالعات فرهنگ سیاسی و شکل‌گیری اراده جمعی دموکراتیک قرار می‌گیرد، هرچند توجه او به قانون و حاکمیت عمومی پیوندهایی نیز با رویکرد نهادی ایجاد می‌کند. از این منظر، می‌توان وی را از پیشگامان ایده‌ای دانست که بعدها در نظریه‌های سرمایه‌ی اجتماعی و اعتماد مدنی نزد پاتنام بسط یافت.

گابریل آلموند و سیدنی وربا: فرهنگ مدنی

آلموند و وربا را باید از مهم‌ترین نمایندگان رویکرد فرهنگ سیاسی در علوم سیاسی معاصر دانست. مسئله اصلی کتاب فرهنگ مدنی پاسخ به این پرسش است که چرا برخی دموکراسی‌ها پایدار و کارآمد می‌شوند و برخی دیگر نه. آنان نشان می‌دهند که دوام دموکراسی تنها به قانون اساسی و نهادهای رسمی وابسته نیست، بلکه به نگرش‌ها، ارزش‌ها، باورها و الگوهای رفتاری شهروندان بستگی دارد. به

بیان دیگر، نهادهای دموکراتیک بدون فرهنگ سیاسی پشتیبان کارآمد نخواهند بود. در این چارچوب، آلموند و وربا مفهوم «فرهنگ مدنی» را مطرح می‌کنند؛ فرهنگی که در آن میان مشارکت سیاسی، اعتماد اجتماعی، مسئولیت‌پذیری عمومی و پذیرش قواعد مشترک تعادل برقرار می‌شود و از این طریق، زمینه پایداری دموکراسی فراهم می‌گردد.

رابط پاتنام: دموکراسی و سنت‌های مدنی

کتاب دموکراسی و سنت‌های مدنی یکی از مهم‌ترین آثار علوم سیاسی و جامعه‌شناسی سیاسی در اواخر قرن بیستم به شمار می‌رود. پرسش مرکزی این اثر آن است که چرا برخی حکومت‌های دموکراتیک کارآمدتر از دیگران اند. پاتنام نشان می‌دهد که موفقیت نهادهای دموکراتیک بیش از آنکه ناشی از طراحی حقوقی صرف باشد، به وجود سنت‌های مدنی، اعتماد اجتماعی، مشارکت شهروندی و همکاری اجتماعی وابسته است. پاتنام را می‌توان از مهم‌ترین متفکرانی دانست که میان فرهنگ سیاسی، تجربه زیسته دموکراسی و کارآمدی نهادی پیوند برقرار می‌کند. در اندیشه او، دموکراسی صرفاً سازوکاری حقوقی نیست، بلکه نوعی رابطه اجتماعی مبتنی بر اعتماد، همکاری و شبکه‌های مدنی است. از این منظر، سرمایه اجتماعی و مشارکت مدنی شرط اساسی عملکرد مؤثر و پاسخ‌گوی نهادهای سیاسی به شمار می‌روند.

پژوهش‌های مبتنی بر دموکراسی به‌مثابه شیوه زیسته و تجربه اجتماعی مونتسکیو: روح القوانين (پیوند نهاد، فرهنگ سیاسی و شیوه زیست اجتماعی)

کتاب روح القوانين مونتسکیو را می‌توان یکی از نخستین تلاش‌های بزرگ برای

توضیح این مسئله دانست که چرا نهادهای سیاسی در همه جوامع به یک شکل عمل نمی‌کنند. پاسخ مونتسکیو آن است که قوانین و نهادها باید با «روح» جامعه سازگار باشند و این روح از آداب و رسوم، خلیات، دین، اقلیم، شیوه‌ی زندگی و روابط اجتماعی مردم شکل می‌گیرد. بر این اساس، دموکراسی صرفاً یک فرم حقوقی یا نهادی نیست، بلکه در بستر تجربه زیسته و فرهنگ اجتماعی معنا پیدا می‌کند. مونتسکیو از این طریق میان نهاد، فرهنگ سیاسی و شیوه‌ی زیست اجتماعی پیوند برقرار می‌کند. از سوی دیگر، او را می‌توان از پیشگامان مهم نهادگرایی نیز دانست؛ زیرا به ساختار قدرت، تفکیک قوا، تعادل نهادی و طراحی سیاسی توجه دارد. با این حال، تفاوت مهم مونتسکیو با برخی قرائت‌های سخت‌گیرانه نهادی آن است که نهادها را جدا از جامعه تحلیل نمی‌کند. او معتقد نیست که بتوان یک مدل نهادی را در همه جوامع نسخه‌برداری کرد، بلکه کارآمدی نهادها را وابسته به سازگاری آن‌ها با فرهنگ و زیست اجتماعی جامعه می‌داند. از این منظر، اندیشه او را می‌توان پیش‌زمینه‌ای برای نظریه‌های مدرن فرهنگ سیاسی تلقی کرد.

الکسی دو توکویل : دموکراسی در آمریکا

توکویل در مرز میان نهادگرایی و فرهنگ سیاسی قرار دارد، اما در چارچوب مقاله حاضر، وجه فرهنگ سیاسی و تجربه زیسته دموکراسی در اندیشه او برجسته‌تر است. وی در کتاب *دموکراسی در آمریکا* صرفاً درباره قانون اساسی یا ساختار حکومت آمریکا سخن نمی‌گوید، بلکه پرسش اصلی او این است که چرا دموکراسی در آمریکا پایدار مانده است. پاسخ توکویل صرفاً به نهادها محدود نمی‌شود. او سه عامل را برجسته می‌کند: شرایط اجتماعی، قوانین و

نهادها، و عادات اخلاقی^۱ مردم. توکویل بارها تأکید می‌کند که نهادهای سیاسی بدون خلییات دموکراتیک پایدار نمی‌مانند؛ آزادی در انجمن‌های مدنی، مشارکت محلی و اعتماد اجتماعی تمرین می‌شود و دموکراسی پیش از آنکه صرفاً یک نظام حکومتی باشد، نوعی شیوه زندگی اجتماعی است.

خلأهای نظری و تمایز پژوهش حاضر

مرور پیشینه‌های موجود نشان می‌دهد که هر یک از رویکردهای نهاد گرایانه، فرهنگ سیاسی و مطالعات دموکراسی زیسته، بخشی از مسئله‌ی دموکراسی را توضیح داده‌اند، اما کمتر پژوهشی کوشیده است این ابعاد را در قالب چارچوبی تلفیقی و چند سطحی تحلیل کند. پژوهش حاضر می‌کوشد این خلأ را از طریق ارائه مدلی سه وجهی جبران کند؛ مدلی که در آن دموکراسی حاصل تعامل متقابل سه سطح حاکمیت، نهادها و فرهنگ سیاسی تلقی می‌شود.

مبانی مفهومی و نظری پژوهش

دموکراسی: از نظم حقوقی تا تجربه زیسته‌ی اجتماعی

دموکراسی در معنای مدرن آن، صرفاً به مثابه شکلی از حکومت یا سازوکاری انتخاباتی قابل فهم نیست، بلکه مفهومی چندلایه است که هم‌زمان ابعاد حقوقی، نهادی، اجتماعی و فرهنگی را در برمی‌گیرد. تقلیل دموکراسی به انتخابات ادواری یا وجود نهادهای رسمی، موجب نادیده گرفتن لایه‌های عمیق‌تری می‌شود که پایداری یا زوال نظم دموکراتیک را تعیین می‌کنند. در این چارچوب، دموکراسی نه تنها به معنای مشارکت در انتخاب حاکمان، بلکه به منزله شیوه‌ای

از زیست جمعی است که در آن رابطه دولت و جامعه بر پایه قانون، اعتماد، مشارکت و به رسمیت شناختن فردیت شکل می‌گیرد.

از منظر تاریخی، مفهوم جمهوریت و دموکراسی همواره با مسئله «مصالح عمومی» و چگونگی مهار قدرت سیاسی پیوند خورده است. ماکیاولی در تحلیل جمهوری‌ها، بر نقش قانون‌گذاران در حفظ آزادی و پایداری نظم سیاسی تأکید می‌کند و معتقد است: «همه قانون‌گذارانی که برای جمهوری‌ها قوانین اساسی بخردانه تدوین کرده‌اند همیشه مراقب بوده‌اند تا نهادهایی برای حفظ آزادی‌ها به‌وجود آورده‌اند»، اما دوام جمهوری‌ها وابسته به «مطابقت یا عدم مطابقت این نهادها و قوانین با اوضاع واقعی [مردم] است که عمر جمهوری‌ها را کوتاه یا بلند می‌کند. (Machiavel, 1952: 392) در این تلقی، جمهوریت صرفاً یک شکل حکومت نیست، بلکه نظمی سیاسی است که در آن قانون، خیر عمومی و مشارکت شهروندان در حفظ آزادی‌های اساسی نقشی بنیادین دارند.

در همین راستا، رابطه میان حکومت و شهروندان، نقشی تعیین‌کننده در ثبات یا بی‌ثباتی نظم سیاسی دارد. جلب اعتماد عمومی شرطی اساسی برای کارآمدی حکومت است؛ اعتمادی که علاوه بر تقویت انسجام اجتماعی، امکان مقابله با بحران‌های داخلی و خارجی را نیز فراهم می‌سازد. ماکیاولی در این زمینه تصریح می‌کند: «دوستی مردم برای شهریار ضروری است، و گرنه در روزگار ناسازگار پناهی نخواهد داشت.» (ماکیاولی، ۱۳۶۶: ۶۱) از این منظر، مشروعیت سیاسی نه صرفاً بر پایه قدرت، بلکه بر مبنای نوع رابطه متقابل میان حکومت و جامعه شکل می‌گیرد.

دموکراسی مدرن همچنین با به رسمیت شناختن فردیت و حقوق مدنی پیوندی عمیق دارد. اسپینوزا، در رساله الهی - سیاسی، آزادی اندیشه و بیان را از

بنیادی ترین حقوق انسانی می‌داند و محدودسازی آن را زمینه‌ساز خشونت سیاسی و گسترش تزویر تلقی می‌کند: «اگر حکومت حق آزادی هر کس به بیان و تبادل آنچه می‌اندیشد را از مردم سلب کند، حکومتی بسیار خشن خواهد بود، درحالی‌که کشوری که در آن آزادی برای هرکسی پذیرفته‌شده باشد کشوری خواهد بود معتدل.» (اسپینوزا، ۱۳۹۶: ۴۶۹) اسپینوزا هشدار می‌دهد که سرکوب آزادی بیان به دوگانگی میان اندیشه و گفتار منجر می‌شود و اعتماد اجتماعی را تضعیف می‌کند؛ وضعیتی که در آن «مردم دائم یک جور می‌اندیشند و جور دیگری سخن می‌گویند» و در نتیجه «چاپلوسی مشمئزکننده و تزویر اشاعه خواهد یافت.» (همان: ۴۷۴-۴۷۳)

در این چارچوب، دموکراسی نه صرفاً به معنای مشارکت در قدرت، بلکه به معنای امکان زیست آزادانه در حوزه عمومی است. از این منظر، شهروند دموکراتیک صرفاً تابع دولت نیست، بلکه کنشگری است که حق داوری، نقد و مشارکت در امور عمومی را داراست. به تعبیر لئو اشتراوس، در چنین نظامی «مفهوم بشردوستی، جایگزین مفهوم کناره‌جویی می‌شود» (Strauss, 1982: 228). در همین زمینه، روسو آزادی را در تبعیت از قوانینی می‌داند که انسان خود در وضع آن‌ها مشارکت داشته است. از نظر او، آزادی مدنی تنها در چارچوب اراده عمومی معنا می‌یابد و انسان زمانی آزاد است که در ساختن قواعد زیست جمعی نقش داشته باشد. روسو تأکید می‌کند که آزادی مدنی «در سطح جمعی است و عنصر مشروط و محدودکننده آن هم اراده عمومی است» (Rousseau, 1964: 365).

از سوی دیگر، تجربه تاریخی نشان داده است که فقدان تعادل میان دولت و جامعه و یک‌سویه شدن مناسبات سیاسی، می‌تواند به تضعیف جمهوریت و

گسترش اقتدارگرایی بینجامد. در چنین شرایطی، افراد به جای شهروندانی فعال و مسئول، به تابعانی منفعل تبدیل می‌شوند که از مشارکت سیاسی فاصله گرفته و صرفاً در پی تبعیت از قدرت‌اند. در این زمینه، حسین بشیریه اشاره می‌کند که در «کارگاه گفت‌وگو توتالیتری، قدرت‌گرایی، اطاعت، انضباط و ارادت، عناصری هستند که به فرد هویت می‌بخشند و آرمان‌های آزادی، برابری، خردورزی، فردیت، مسئولیت‌پذیری [را] غیر ذاتی و بیگانه می‌شمارند.» (بشیریه، ۱۳۹۴: ۴۱۶)

بر این اساس، دموکراسی در این پژوهش صرفاً یک نظم حقوقی یا انتخاباتی تلقی نمی‌شود، بلکه نوعی تجربه زیسته اجتماعی است که در آن، رابطه دولت و جامعه بر پایه قانون، اعتماد، مشارکت، آزادی‌های مدنی و به رسمیت شناختن فردیت سامان می‌یابد. از این منظر، پایداری دموکراسی نه تنها به وجود نهادهای رسمی، بلکه به کیفیت تجربه شهروندی و شکل‌گیری فرهنگ مدنی وابسته است.

وجه حاکمیتی دموکراسی: قانون، مشروطیت و مهار قدرت

یکی از بنیادی‌ترین مسائل در اندیشه سیاسی مدرن، چگونگی مهار قدرت سیاسی و ایجاد تعادل میان اقتدار حکومت و آزادی شهروندان است. دموکراسی زمانی پایدار می‌ماند که قدرت سیاسی در چارچوب قانون محدود شود و حاکمان نیز همانند شهروندان تابع قواعد حقوقی باشند. از این منظر، حاکمیت قانون، تفکیک قوا و مشروعیت سیاسی، از مهم‌ترین ارکان نظم دموکراتیک به شمار می‌روند.

حاکمیت، به مثابه حق انحصاری اعمال قدرت سیاسی و حقوقی، خود را در قالب یک سازمان سیاسی نهادینه می‌کند. این اقتدار حکومت «در صدور دستور و پیروی از آنکه نوعاً به واسطه انحصار کاربرد زور تضمین شده است» (هیوود، ۱۳۸۷: ۴۶) حاکمیت نام دارد. ریمون آرون نیز تأکید می‌کند: «برای این که مردم

همدیگر را نکشند باید دولت و تنها دولت حق کاربرد زور را داشته باشد.» (آرون، ۱۳۷۷: ۵۳) با این حال، مشروعیت این قدرت تنها زمانی پایدار خواهد بود که در خدمت قانون و حقوق عمومی قرار گیرد.

در اندیشه قرارداد اجتماعی، مسئله اصلی آن است که چگونه می توان میان نظم سیاسی و آزادی فردی تعادل برقرار کرد. هابز در لویاتان، برای پرهیز از جنگ همگان علیه همگان، بر تمرکز اقتدار سیاسی تأکید می کند و معتقد است: «وحدت حقیقی همگان در یک شخص تبلور می یابد.» (Hobbes, 1971: 177) در مقابل، لاک و روسو، ضمن پذیرش ضرورت دولت، بر محدودسازی قدرت و عدم واگذاری کامل حقوق طبیعی تأکید دارند. لاک در نامه ای در باب تساهل، بر «جدایی دین از سیاست و محدود کردن قدرت دولت در این حوزه تأکید می کند و آزادی اعتقاد را خارج از صلاحیت حکومت می داند.» (Locke, 1980: 19)

اسپینوزا نیز در امتداد همین سنت، از آزادی بیان و داوری به عنوان حقوقی غیرقابل تفویض دفاع می کند و هشدار می دهد که سرکوب این آزادی ها، نه تنها به اطاعت واقعی نمی انجامد، بلکه موجب گسترش تزویر، بی اعتمادی و مقاومت اجتماعی می شود. او تصریح می کند: «ناممکن است همگان را واداشت تا از روی یک نسخه سخن بگویند. برعکس هرچقدر بیشتر جهد کنند تا مردم را از آزادی محروم سازند، مردم با سماجت بیشتری مقاومت خواهند کرد.» (اسپینوزا، ۱۳۹۶: ۴۷۴)

در همین چارچوب، مسئله تفکیک قوا نزد مونتسکیو جایگاهی محوری می یابد. مونتسکیو آزادی سیاسی را در پیوند مستقیم با قانون تعریف می کند و می نویسد: «آزادی عبارت است از حق انجام دادن هر آنچه قانون مجاز می داند» (Montesquieu, 1951: 395). از نظر او، تمرکز قدرت، مهم ترین تهدید علیه

آزادی است و تنها از طریق تقسیم قدرت میان نهادهای مختلف می‌توان از استبداد جلوگیری کرد. بر همین اساس، اصل تفکیک قوا، سازوکاری برای مهار قدرت و افزایش پاسخ‌گویی سیاسی، در اندیشه سیاسی مدرن تثبیت می‌شود. حاکمیت قانون همچنین مستلزم استقلال نهاد قضایی است. ریمون آرون از این اصل با عنوان «سنت قوه قضائیه» یاد می‌کند و آن را به معنای «استقلال دادگاه‌ها در امور قضایی» (آرون، ۱۳۷۷: ۵۸) می‌داند. استقلال قوه قضائیه، علاوه بر تضمین حقوق شهروندان، مانع از تمرکز قدرت در دست حکومت و سوءاستفاده سیاسی از قانون می‌شود.

در مقابل، تضعیف قانون‌مداری و فراتر قرار گرفتن حکومت از قواعد حقوقی، به تدریج مشروعیت سیاسی را فرسایش می‌دهد و زمینه را برای اقتدارگرایی فراهم می‌سازد. در چنین شرایطی، اطاعت شهروندان نه از سر اعتماد، بلکه ناشی از ترس و اجبار است. حکومت‌های اقتدارگرا، در مواجهه با بحران‌ها، به جای اصلاح نهادها، بیش از پیش بر ابزارهای سرکوب، نظارت و کنترل اجتماعی تکیه می‌کنند. پیامد چنین وضعیتی، تضعیف جامعه مدنی، محدود شدن مخالفت سیاسی و کاهش امکان مشارکت آزادانه در حوزه عمومی است.

از این منظر، پایداری نظم دموکراتیک در گرو نهادینه شدن محدودیت قدرت سیاسی، استقلال نهادهای حقوقی، تضمین آزادی‌های مدنی و پذیرش تکثر اجتماعی است. قانون زمانی می‌تواند به عاملی برای تثبیت دموکراسی تبدیل شود که نه ابزار اراده حاکمان، بلکه چارچوبی مشترک برای تنظیم رابطه دولت و جامعه باشد.

وجه نهادی دموکراسی: کیفیت حکمرانی و کارآمدی نهادها

دموکراسی صرفاً به وجود نهادهای انتخاباتی یا سازوکارهای صوری مشارکت سیاسی محدود نمی‌شود، بلکه پایداری و اثربخشی آن در گرو کیفیت نهادهای حکمرانی و میزان کارآمدی دولت است. از این منظر، وجود قانون اساسی، انتخابات و تفکیک قوا، اگر با بوروکراسی حرفه‌ای، شایسته‌سالاری، پاسخ‌گویی نهادی و توانایی حل مسائل عمومی همراه نباشد، می‌تواند به شکل‌گیری نوعی «دموکراسی نمایشی» بینجامد؛ وضعیتی که در آن، نهادهای دموکراتیک صرفاً ظاهری بوده و قدرت واقعی در اختیار شبکه‌های غیر پاسخگو و غیر منتخب قرار می‌گیرد. در چنین شرایطی، مشارکت سیاسی شهروندان به امری صوری تقلیل یافته و فاصله میان دولت و جامعه افزایش می‌یابد. در این چارچوب، یکی از پرسش‌های اساسی پژوهش حاضر آن است که آیا صرف وجود نهادهای دموکراتیک، ضامن توسعه‌ی سیاسی و ثبات اجتماعی است یا آن‌که کیفیت حکمرانی و ظرفیت نهادی دولت، نقشی تعیین‌کننده‌تر ایفا می‌کند؟ تجربه تاریخی بسیاری از کشورهای در حال توسعه نشان می‌دهد که ضعف در کارآمدی دولت، فساد ساختاری، رانت جویی و حامی پروری می‌تواند حتی در حضور سازوکارهای انتخاباتی، به فرسایش مشروعیت سیاسی و تضعیف دموکراسی منجر شود.

در رویکرد نهاد گرایانه، نهادها، قواعد رسمی و غیررسمی تنظیم‌کننده رفتار اجتماعی و سیاسی تعریف می‌شوند. ساموئل هانتینگتون نهادها را سازوکارهایی می‌داند که برای «حل و فصل اختلافات و تنظیم رفتار اجتماعی ایجاد شده‌اند.» (Huntington, 2006:12) باین حال، نهادها همواره خصلتی ایستا ندارند و در صورت ناتوانی در انطباق با تحولات اجتماعی، ممکن است خود به مانعی در برابر توسعه تبدیل شوند. در چنین وضعیتی، تصلب نهادی و مقاومت در برابر

اصلاحات، ظرفیت دولت را برای پاسخ‌گویی به مطالبات اجتماعی کاهش می‌دهد.

یکی از مهم‌ترین آسیب‌های نهادی در جوامع در حال توسعه، استمرار الگوهای پاتریمونالیستی و نئوپاتریمونالیستی است. در این الگو، توزیع قدرت و منابع نه بر اساس شایستگی و قواعد غیرشخصی، بلکه بر مبنای وفاداری‌های شخصی، خویشاوندی و روابط حامی-پیرو صورت می‌گیرد. نتیجه‌ی چنین وضعیتی، گسترش رانت‌جویی، حامی‌پروری و تضعیف بوروکراسی حرفه‌ای است. فرانسیس فوکویاما در توصیف این وضعیت، از مفهوم «آقابرگ» استفاده می‌کند؛ الگویی که در آن رهبران سیاسی «بدون توجه به قانون اساسی، قدرت خود را با مجالس قانون‌گذاری، دادگاه‌ها یا وزرا تقسیم نمی‌کردند.» (فوکویاما، ۱۳۹۵:۲۹۶)

در همین راستا، داگلاس نورث بر اهمیت میراث تاریخی و نهادی در مسیر توسعه کشورها تأکید می‌کند. او نشان می‌دهد که «تفاوت میان تجربه آمریکای شمالی و آمریکای لاتین، نه صرفاً ناشی از منابع اقتصادی، بلکه محصول تفاوت در میراث نهادی و شیوه‌های حکمرانی بوده است» (North, 1990:110). بر این اساس، کیفیت نهادها و نحوه توزیع قدرت سیاسی، تأثیری تعیین‌کننده بر امکان توسعه‌ی اقتصادی، شکل‌گیری اعتماد عمومی و ثبات سیاسی دارد.

از سوی دیگر، دولت کارآمد صرفاً دولتی نیست که در جامعه حضور گسترده داشته باشد، بلکه دولتی است که بتواند خدمات عمومی را به شکلی مؤثر، عادلانه و پایدار ارائه دهد. کیفیت آموزش، بهداشت، نظام قضایی، زیرساخت‌ها و امنیت عمومی، از مهم‌ترین شاخص‌های سنجش توانایی دولت در تحقق منافع عمومی به شمار می‌روند. در این زمینه، جوئل میگدال معتقد است «ارائه خدمات عمومی

با کیفیت می‌تواند به «نفوذ مثبت مشروعیت ساز» منجر شود» (Migdal, 1984:4) زیرا شهروندان کارآمدی دولت را به مثابه نشانه‌ای از مشروعیت سیاسی تلقی می‌کنند.

در مقابل، ضعف در ارائه خدمات عمومی، گسترش فساد اداری و ناکارآمدی بوروکراتیک، اعتماد عمومی را تضعیف کرده و زمینه نارضایتی اجتماعی را فراهم می‌سازد. فساد، به معنای «سوءاستفاده از قدرت دولتی برای منافع شخصی» (دوگراف، واخنار و فون مارافیک، ۱۳۹۴:۳۰)، نه تنها منابع عمومی را هدر می‌دهد، بلکه احساس بی‌عدالتی و تبعیض را نیز در جامعه تقویت می‌کند. در چنین شرایطی، شهروندان به تدریج دولت را نه نهادی در خدمت منافع عمومی، بلکه ابزاری در خدمت گروه‌های خاص تلقی می‌کنند.

پژوهش حاضر، در تحلیل کیفیت حکمرانی، از شاخص‌های حکمرانی جهانی (WGI) نیز بهره می‌گیرد؛ شاخص‌هایی که ابعادی چون پاسخ‌گویی دولت، ثبات سیاسی، اثربخشی حکومت، کیفیت مقررات‌گذاری، حاکمیت قانون و کنترل فساد را مورد توجه قرار می‌دهند. این شاخص‌ها نشان می‌دهند که توسعه‌ی سیاسی و اقتصادی، تنها در سایه وجود دولت مقتدر ممکن نیست، بلکه نیازمند دولتی پاسخ‌گو، قانون‌مدار و کارآمد است.

در همین چارچوب، مسئله «حاکمیت قانون» جایگاهی اساسی دارد. مونتسکیو آزادی سیاسی را در گرو قانون و توازن قوا می‌داند و معتقد است تمرکز قدرت، زمینه‌ساز فساد و خودکامگی است (Montesquieu, 1951:395). از این منظر، استقلال قوه قضائیه، نظارت متقابل قوا و امکان نقد قدرت، نه تنها به مهار اقتدار سیاسی کمک می‌کنند، بلکه موجب افزایش اعتماد عمومی و تقویت مشروعیت نظام سیاسی می‌شوند.

از سوی دیگر، ناکارآمدی نهادی می‌تواند حتی نظام‌های دموکراتیک را نیز در معرض بازگشت اقتدارگرایی قرار دهد. زمانی که دولت در حل مسائل اقتصادی، کنترل تورم، کاهش فساد و تأمین خدمات عمومی ناتوان باشد، بخشی از جامعه ممکن است به رهبران اقتدارگرا یا الگوهای «اتو کراسی کارآمد» گرایش پیدا کند؛ زیرا در چنین شرایطی، کارآمدی به مطالبه‌ای فوری‌تر از آزادی سیاسی تبدیل می‌شود. با این حال، پژوهش حاضر استدلال می‌کند که اقتدارگرایی، حتی اگر در کوتاه‌مدت به رشد اقتصادی منجر شود، در بلندمدت به دلیل فقدان پاسخ‌گویی، محدودسازی آزادی‌ها و تمرکز قدرت، زمینه‌ی بحران مشروعیت و فرسایش سرمایه اجتماعی را فراهم می‌سازد.

در نهایت، وجه نهادی دموکراسی در این پژوهش بر این فرض استوار است که پایداری نظام‌های دموکراتیک، وابسته به تعامل میان سه عنصر اساسی است: حاکمیت قانون، کارآمدی نهادهای حکومتی، و پاسخ‌گویی دولت در برابر جامعه. هرچه نهادهای سیاسی از خصلت‌های شخصی، رانتی و پاتریمونیالیستی فاصله گرفته و به‌سوی شایسته‌سالاری، شفافیت و پاسخ‌گویی حرکت کنند، امکان تثبیت دموکراسی و تقویت اعتماد عمومی نیز افزایش خواهد یافت. در مقابل، استمرار ناکارآمدی نهادی، فساد ساختاری و تمرکز قدرت، به تضعیف مشروعیت سیاسی و بازتولید گرایش‌های اقتدارگرایانه منجر می‌شود.

وجه فرهنگی دموکراسی: فرهنگ سیاسی، اعتماد اجتماعی و سرمایه

اجتماعی

دموکراسی صرفاً بر پایه نهادهای حقوقی و سازوکارهای انتخاباتی استوار نیست، بلکه استمرار آن وابسته به شکل‌گیری نوعی فرهنگ سیاسی دموکراتیک در سطح

جامعه و حاکمیت است. در این چارچوب، فرهنگ سیاسی را می توان مجموعه ای از ارزش ها، نگرش ها، باورها و الگوهای رفتاری دانست که نحوه مواجهه شهروندان و حاکمان با قدرت سیاسی، قانون، مشارکت و دیگری را تعیین می کند. به تعبیر گل محمدی، فرهنگ سیاسی بیانگر «تأثیرات متقابل جامعه، محیط و ارزش ها بر رفتار سیاسی» است (گل محمدی، ۱۳۹۴: ۷۹). از این منظر، دموکراسی نه فقط یک نظم حقوقی، بلکه نوعی شیوه زیسته اجتماعی است که در آن، مدارا، اعتماد، مسئولیت پذیری و پذیرش تکثر به صورت تدریجی نهادینه می شوند.

در سنت اندیشه سیاسی مدرن، پیوند میان فرهنگ و دموکراسی از خلال مفهوم «فردیت» و به رسمیت شناختن استقلال انسان شکل می گیرد. اسپینوزا، با دفاع از آزادی اندیشه و بیان، یکی از نخستین متفکرانی است که نشان می دهد سرکوب آزادی فکری نه تنها به تثبیت نظم سیاسی نمی انجامد، بلکه موجب گسترش تزویر، چاپلوسی و فرسایش اعتماد عمومی می شود. او هشدار می دهد: «اگر حکومت حق آزادی هر کس به بیان و تبادل آنچه می اندیشد را از مردم سلب کند، حکومتی بسیار خشن خواهد بود» (اسپینوزا، ۱۳۹۶: ۴۶۹). در نتیجه، آزادی بیان و امکان نقد قدرت، نه صرفاً حقی فردی، بلکه شرطی بنیادین برای شکل گیری اعتماد اجتماعی و پایداری نظم سیاسی است.

در همین راستا، مونتسکیو نیز نشان می دهد که آزادی سیاسی تنها در سایه قانون و تفکیک قوا تحقق نمی یابد، بلکه به زمینه های فرهنگی و اخلاقی جامعه وابسته است. او بر «نقش روحیه استقلال طلبی، تساهل و مشارکت شهروندان در تثبیت جمهوری ها تأکید می کند و معتقد است میان ساختارهای سیاسی و ویژگی های فرهنگی هر جامعه نوعی هم بستگی وجود دارد.» (Montesquieu,

(1951:718) از این منظر، نهادهای دموکراتیک زمانی پایدار خواهند بود که با ارزش‌های اجتماعی و فرهنگ سیاسی جامعه سازگار شوند.

در سطح جامعه‌شناختی، یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های فرهنگ دموکراتیک، «اعتماد اجتماعی» است. اعتماد، به مثابه شکلی از سرمایه اجتماعی، امکان همکاری، مشارکت و شکل‌گیری روابط افقی میان شهروندان را فراهم می‌کند و از این طریق، انسجام اجتماعی و کارآمدی نهادی را تقویت می‌نماید. در مقابل، فرسایش اعتماد به گسترش بیگانگی اجتماعی، کاهش مشارکت و تضعیف جامعه مدنی می‌انجامد. پاتنام، با تحلیل تجربه‌ی جنوب ایتالیا، نشان می‌دهد که چگونه «ضعف نهادها و گسترش بی‌اعتمادی، جامعه را به‌سوی نوعی «خانواده گرایی غیراخلاقی» سوق می‌دهد؛ وضعیتی که در آن، افراد تنها به شبکه‌های محدود خانوادگی اعتماد می‌کنند و همکاری اجتماعی در سطح عمومی تضعیف می‌شود» (پاتنام، ۱۳۹۲: ۲۴۷).

در چنین شرایطی، رابطه میان دولت و جامعه از حالت دوسویه خارج شده و شهروندان به‌جای مشارکت فعال، به راهبردهایی چون سکوت، انفعال، بی‌تفاوتی یا هم‌رنگی روی می‌آورند. پاتنام در همین زمینه تأکید می‌کند که «عدم عقلانیت جمعی یا سکون را نمی‌توان به عدم عقلانیت فرد نسبت داد» (پاتنام، ۱۳۹۲: ۳۰۹)، بلکه افراد در واکنش به ساختارهای ناکارآمد و تجربه‌های تاریخی بی‌اعتمادی، رفتارهایی عقلانی اما غیر مشارکتی اتخاذ می‌کنند.

از سوی دیگر، فرهنگ سیاسی اقتدارگرا، با ترویج اطاعت، انضباط و ارادت، زمینه تضعیف فردیت و مسئولیت‌پذیری مدنی را فراهم می‌سازد. حسین بشیریه در تحلیل گفتمان‌های توتالیتار نشان می‌دهد که در این نظام‌ها، «قدرت‌گرایی، اطاعت، انضباط و ارادت، عناصری هستند که به فرد هویت می‌بخشند» (بشیریه،

۱۳۹۴: ۴۱۶). در نتیجه، شهروندان به جای آنکه به عنوان کنشگران آزاد و مسئول در عرصه عمومی حضور یابند، به توده‌هایی تابع و وابسته به قدرت سیاسی تبدیل می‌شوند.

در مقابل، فرهنگ دموکراتیک بر پذیرش تکثر، امکان مخالفت سیاسی، تساهل و مشارکت مدنی استوار است. این فرهنگ، مخالف سیاسی را نه دشمن، بلکه بخشی مشروع از فرایند رقابت سیاسی می‌داند و امکان سازمان‌یابی اپوزیسیون قانونی و گردش نخبگان را فراهم می‌کند.

در نهایت، می‌توان گفت که پایداری دموکراسی وابسته به پیوند متقابل میان نهادهای کارآمد، فرهنگ سیاسی مداراگر، اعتماد اجتماعی و سرمایه‌ی اجتماعی است. نهادهای دموکراتیک بدون پشتوانه فرهنگی و اجتماعی، در معرض صوری شدن یا انحراف اقتدارگرایانه قرار می‌گیرند و در مقابل، فرهنگ سیاسی دموکراتیک نیز بدون وجود ساختارهای قانونی و نهادی تضمین‌کننده آزادی و مشارکت، امکان تثبیت نخواهد یافت. از این رو، دموکراسی را باید حاصل تعامل مستمر میان قانون، نهاد، فرهنگ و تجربه زیسته شهروندان دانست.

جمع‌بندی نظری و مدل تحلیلی پژوهش

پژوهش حاضر با تکیه بر پیوند میان نظریه‌های نهادگرایی، فرهنگ سیاسی و دموکراسی به مثابه تجربه زیسته اجتماعی، در پی تبیین این مسئله است که پایداری یا فرسایش دموکراسی، صرفاً تابع وجود نهادهای انتخاباتی و حقوقی نیست، بلکه حاصل تعامل پیچیده‌ی میان کیفیت حکمرانی، ساختارهای نهادی، فرهنگ سیاسی و سطح اعتماد اجتماعی است. در این چارچوب، دموکراسی نه فقط یک سازوکار حقوقی برای انتقال قدرت، بلکه نوعی نظم سیاسی، فرهنگی و اجتماعی تلقی

می‌شود که بقای آن وابسته به رابطه‌ی متوازن میان دولت، قانون و جامعه است. بر این اساس، پژوهش حاضر از تلقی حداقلی و شکلی دموکراسی فاصله می‌گیرد و بر این فرض استوار است که نهادهای دموکراتیک تنها زمانی پایدار می‌مانند که از یک سو، دولت از ظرفیت اجرایی، کارآمدی و مشروعیت کافی برخوردار باشد و از سوی دیگر، فرهنگ سیاسی جامعه نیز بر پایه‌ی اعتماد، مشارکت، مدارا و پذیرش تکثر استوار گردد. در غیر این صورت، حتی وجود انتخابات و نهادهای قانونی نیز ممکن است به شکل‌گیری نوعی دموکراسی صوری یا نمایشی بینجامد که در آن، قدرت واقعی در اختیار شبکه‌های غیر پاسخگو، رانتی و پاتریمونیالیستی قرار دارد.

از منظر نظری، این پژوهش در نقطه‌ی تلاقی سه سنت فکری قرار می‌گیرد: نخست، سنت قرارداد اجتماعی و محدودسازی قدرت سیاسی که در اندیشه توماس هابز، باروخ اسپینوزا، ژان ژاک روسو و مونتسکیو، تبیین شده است. در این سنت، مسئله اصلی، مهار قدرت سیاسی، تضمین آزادی‌های مدنی و ایجاد نظم حقوقی برای جلوگیری از خودکامگی است. قانون، تفکیک قوا و نظارت بر قدرت، ابزارهایی هستند که امکان تبدیل قدرت سیاسی به حکمرانی مشروع را فراهم می‌کنند.

دوم، رویکرد نهاد گرایانه که در آثار نورث داگلاس، فرانسیس فوکویاما، ساموئل هانتینگتون و میکائیل مان برجسته شده است. این رویکرد، کیفیت نهادها، ظرفیت اجرایی دولت، شایسته‌سالاری، بوروکراسی حرفه‌ای و حاکمیت قانون را از عوامل اصلی توسعه سیاسی و ثبات اجتماعی می‌داند. در این چارچوب، ضعف نهادی، رانت جویی، حامی پروری و تمرکز شخصی قدرت، به تضعیف مشروعیت سیاسی و ناکارآمدی حکمرانی می‌انجامد.

سوم، رویکرد فرهنگ سیاسی و سرمایه اجتماعی که در آثار رابرت پاتنام، ریمون آرون و حسین بشیریه بازتاب یافته است. این رویکرد نشان می‌دهد که دموکراسی بدون وجود اعتماد اجتماعی، همکاری مدنی، مشارکت شهروندی و پذیرش دیگری، به نظم‌ی شکننده و صوری تبدیل می‌شود. از این منظر، سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی، نقش واسطه‌ای میان دولت و جامعه ایفا می‌کنند و ضعف آن‌ها می‌تواند زمینه‌ساز گسترش انفعال سیاسی، فردگرایی تدافعی و اقتدارگرایی شود.

بر اساس این چارچوب نظری، پژوهش حاضر استدلال می‌کند که میان چهار متغیر اصلی رابطه‌ای متقابل و بازتولید شونده وجود دارد:

۱. کیفیت حکمرانی و کارآمدی نهادی

۲. حاکمیت قانون و مهار قدرت سیاسی

۳. فرهنگ سیاسی و میزان مدارا و مشارکت

۴. اعتماد اجتماعی و سرمایه اجتماعی

در این مدل تحلیلی، هرچه دولت از ظرفیت نهادی بالاتر، بوروکراسی حرفه‌ای‌تر و نظام حقوقی مستقل‌تری برخوردار باشد، اعتماد عمومی و مشارکت اجتماعی نیز افزایش می‌یابد. افزایش اعتماد اجتماعی، به نوبه خود، موجب تقویت سرمایه اجتماعی، همکاری مدنی و مشروعیت سیاسی می‌شود و در نهایت، ثبات دموکراتیک را تحکیم می‌کند.

در مقابل، ضعف نهادهای حکومتی، فساد ساختاری، رانت جویی، حامی پروری و تمرکز قدرت، به کاهش کارآمدی دولت و فرسایش مشروعیت سیاسی می‌انجامد. این وضعیت، بی‌اعتمادی اجتماعی، کاهش مشارکت مدنی و تقویت روابط غیررسمی و خانواده‌مدار را در پی دارد و به تدریج، زمینه بازتولید فرهنگ

سیاسی اقتدارگرا را فراهم می‌کند.

پژوهش حاضر همچنین بر این نکته تأکید دارد که فرهنگ سیاسی، صرفاً متغیری ذهنی یا روان‌شناختی نیست، بلکه محصول تجربه تاریخی جامعه در مواجهه با نهادهای حکمرانی است. به بیان دیگر، استمرار روابط عمودی قدرت، ضعف حاکمیت قانون و ناکارآمدی نهادی، به بازتولید ذهنیت اقتدارگرا و کاهش اعتماد اجتماعی منجر می‌شود. در مقابل، تجربه مشارکت، قانون‌مداری و پاسخ‌گویی نهادی، فرهنگ مدارا، مسئولیت‌پذیری و همکاری اجتماعی را تقویت می‌کند.

در نهایت، مدل تحلیلی این پژوهش بر این فرض استوار است که پایداری دموکراسی حاصل تعامل متوازن میان قانون و آزادی، نهاد و کارآمدی، فرهنگ سیاسی و مشارکت، و اعتماد اجتماعی و مشروعیت سیاسی است. از این منظر، توسعه سیاسی صرفاً پیامد اصلاحات حقوقی یا برگزاری انتخابات نیست، بلکه نتیجه تحول هم‌زمان در ساختارهای حکمرانی، فرهنگ سیاسی و مناسبات دولت و جامعه است؛ تحولی که بدون مهار قدرت سیاسی، تقویت نهادهای پاسخ‌گو، گسترش اعتماد اجتماعی و پذیرش تکثر، امکان تحقق نخواهد یافت.

روش پژوهش

رویکرد پژوهش و نوع مطالعه

پژوهش حاضر، از حیث هدف، بنیادی و از حیث ماهیت، نظری-تحلیلی است که با رویکردی میان‌رشته‌ای در حوزه جامعه‌شناسی سیاسی، اندیشه سیاسی و نهادگرایی به بررسی نسبت میان دموکراسی، فرهنگ سیاسی، کیفیت حکمرانی و کارآمدی نهادی می‌پردازد. مسئله اصلی پژوهش، تبیین شرایط پایداری یا

تضعیف دموکراسی در پیوند با سه سطح به هم پیوسته «حکمرانی»، «نهاده‌ها» و «فرهنگ سیاسی» است. این پژوهش، برخلاف مطالعات صرفاً حقوقی که دموکراسی را عمدتاً در قالب سازوکارهای انتخاباتی و نهادهای رسمی تعریف می‌کنند، می‌کوشد دموکراسی را به مثابه پدیده‌ای چندبعدی و «تجربه‌ای زیسته» تحلیل کند؛ تجربه‌ای که در آن، مشروعیت سیاسی، کیفیت حکمرانی، اعتماد اجتماعی، سرمایه اجتماعی، فرهنگ مدنی و نحوه توزیع قدرت سیاسی در تعامل با یکدیگر قرار می‌گیرند. از این منظر، مقاله حاضر در چارچوب مطالعات تفسیری-تبیینی قرار می‌گیرد؛ زیرا از یک سو در پی فهم و تفسیر مفاهیم و سنت‌های نظری مرتبط با دموکراسی، دولت، قانون، حاکمیت و فرهنگ سیاسی است و از سوی دیگر، می‌کوشد سازوکارهای مؤثر بر تضعیف یا تقویت دموکراسی را در بستر تاریخی و نهادی توضیح دهد. بر این اساس، پژوهش حاضر نه یک مطالعه تجربی مبتنی بر داده‌های آماری، بلکه پژوهشی نظری است که از طریق تحلیل مفهومی و استنتاج نظری، روابط میان متغیرهای کلیدی را صورت‌بندی می‌کند. در این چارچوب، از رهیافت نهادگرایی تاریخی و جامعه‌شناسی سیاسی بهره گرفته شده؛ زیرا نهادها صرفاً ساختارهایی حقوقی و اداری تلقی نمی‌شوند، بلکه برآیند تجربه‌های تاریخی، الگوهای فرهنگی، شیوه‌های توزیع قدرت و هنجارهای اجتماعی‌اند. به همین دلیل، فهم دموکراسی و اقتدارگرایی، بدون توجه هم‌زمان به کیفیت نهادها، فرهنگ سیاسی، سرمایه اجتماعی و الگوهای حکمرانی ممکن نیست.

روش تحلیل پژوهش

روش تحلیل در این پژوهش، مبتنی بر تحلیل مفهومی، تحلیل نظری تطبیقی و

استنتاج نظری است. در مرحله نخست، مفاهیم بنیادین پژوهش شامل دموکراسی، مشروعیت، حاکمیت قانون، کارآمدی نهادی، فرهنگ سیاسی، اعتماد اجتماعی، سرمایه اجتماعی، پاتریمونیالیسم و اقتدارگرایی، از خلال آثار نظریه‌پردازان کلاسیک و معاصر تحلیل و بازسازی مفهومی شده‌اند. در مرحله دوم، با بهره‌گیری از روش تحلیل نظری تطبیقی، دیدگاه‌های متفکرانی چون ماکیاوولی، هابز، اسپینوزا، لاک، مونتهسکیو، روسو، دوتوکیل، هانتینگتون، پاتنام، فوکویاما، داگلاس نورث، ریمون آرون و دیگر نظریه‌پردازان مرتبط، در نسبت با مسئله‌ی پژوهش مقایسه و تفسیر شده‌اند تا پیوند میان نهادها، فرهنگ سیاسی و کیفیت حکمرانی روشن گردد. در مرحله سوم، تلاش شده است از طریق استنتاج نظری، الگویی تحلیلی برای تبیین پایداری یا فرسایش دموکراسی ارائه شود. این الگو بر این فرض استوار است که دموکراسی صرفاً محصول وجود نهادهای انتخاباتی نیست، بلکه حاصل تعامل سه بُعد اساسی است:

۱. وجه حاکمیتی دموکراسی (مشروعیت، قانون و مهار قدرت)،
۲. وجه نهادی دموکراسی (کارآمدی حکومت، کیفیت بوروکراسی و حاکمیت قانون)،
۳. وجه فرهنگی دموکراسی (فرهنگ سیاسی، اعتماد اجتماعی و سرمایه‌ی اجتماعی).

بر این اساس، مقاله حاضر می‌کوشد نشان دهد که ضعف در هر یک از این ابعاد، می‌تواند به تضعیف جمهوریت، گسترش بی‌اعتمادی اجتماعی، فرسایش سرمایه اجتماعی و در نهایت، تقویت الگوهای اقتدارگرایانه و نئوپاتریمونیالیستی منجر شود.

همچنین، در این پژوهش از تحلیل جامعه‌شناسی تاریخی نیز استفاده شده

است؛ زیرا شکل‌گیری نهادها و فرهنگ سیاسی در بستر تاریخی و در امتداد تجربه‌های انباشته جوامع صورت می‌گیرد. از این منظر، تفاوت مسیر توسعه سیاسی کشورها را نمی‌توان صرفاً با متغیرهای حقوقی توضیح داد، بلکه میراث تاریخی، ساختارهای نهادی، الگوهای توزیع قدرت و کیفیت روابط دولت و جامعه نیز در این فرایند نقشی تعیین‌کننده دارند.

منابع و شیوه‌ی گردآوری داده‌ها

منابع این پژوهش عمدتاً کتابخانه‌ای و اسنادی است و داده‌های پژوهش از طریق مطالعه، گردآوری و تحلیل متون نظری، آثار کلاسیک فلسفه‌ی سیاسی، پژوهش‌های جامعه‌شناسی سیاسی، مطالعات نهادگرایی و تحقیقات مرتبط با فرهنگ سیاسی و حکمرانی استخراج شده‌اند. در این راستا، از آثار نظریه‌پردازانی چون ماکیاوولی، هابز، روسو، اسپینوزا، لاک، مونتسکیو، دوتوکویل، آرون، هانتینگتون، پاتنام، فوکویاما، نورث، میگدال و دیگر اندیشمندان مرتبط استفاده شده است. افزون بر این، برخی داده‌ها و شواهد تحلیلی از گزارش‌ها و شاخص‌های معتبر بین‌المللی نظیر شاخص‌های حکمرانی جهانی (WGI)، مطالعات مربوط به اعتماد اجتماعی، سرمایه اجتماعی و پیمایش‌های ارزش‌ها و نگرش‌ها بهره گرفته شده است.

شیوه‌ی گردآوری داده‌ها مبتنی بر فیش‌برداری مفهومی، تحلیل اسنادی و استخراج گزاره‌های نظری مرتبط با مسئله پژوهش بوده است. سپس، داده‌های گردآوری شده در چارچوبی تحلیلی سازمان‌دهی شده‌اند تا امکان صورت‌بندی روابط میان متغیرهای اصلی پژوهش فراهم شود.

یافته‌های پژوهش

نهادینه‌سازی حاکمیت قانون و محدودسازی قدرت سیاسی

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که پایداری دموکراسی صرفاً در گرو وجود نهادهای حقوقی و برگزاری انتخابات نیست، بلکه بیش از هر چیز به میزان نهادینه شدن حاکمیت قانون، محدودسازی قدرت سیاسی و تضمین حقوق شهروندان وابسته است. بر این اساس، قانون را نمی‌توان صرفاً تجلی اراده حاکم دانست، زیرا «حکومت کردن از طریق قانون» الزاماً به معنای تحقق «حاکمیت قانون» نیست. حاکمیت قانون زمانی معنا می‌یابد که هم قدرت سیاسی در برابر قانون پاسخگو باشد و هم حقوق شهروندان در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی تضمین گردد. در همین راستا، برینگتن مور توسعه دموکراسی را مستلزم «محدود کردن قدرت خودکامه، نهادن قوانین و مقررات عقلایی و عادلانه به جای مقررات خودسرانه و سهم شدن طبقات پایین جامعه در تصمیم‌گیری‌ها» می‌داند (مور، ۱۳۶۹: ۹). یافته‌های پژوهش نیز نشان می‌دهد که هرچه سازوکارهای محدودکننده قدرت ضعیف‌تر باشند، امکان تمرکز اقتدار و فرسایش مشروعیت سیاسی افزایش می‌یابد.

در این چارچوب، یافته‌ها نشان می‌دهد که یکی از شاخص‌های اساسی دموکراسی پایدار، نهادینه‌سازی قواعد جانشینی سیاسی و محدودسازی دوره تصدی قدرت است. بررسی تجربه کشورهای اقتدارگرا در خاورمیانه، از جمله تونس، مصر و لیبی، نشان می‌دهد که استمرار طولانی مدت قدرت در غیاب نهادهای محدودکننده، به تمرکز اقتدار و تضعیف مشروعیت سیاسی انجامیده است. در مقابل، تجربه‌ی چین پس از مرگ مائو زدوونگ نشان‌دهنده تلاش برای نهادینه‌سازی انتقال قدرت از طریق اصلاحات تدریجی در قانون اساسی بود؛

به گونه‌ای که «مطابق قانون اساسی چین، رهبران ارشد حداکثر ده سال خدمت خواهند کرد.» (فوکویاما، ۱۳۹۵:۳۷۲) هرچند اصلاح قانون اساسی در سال ۲۰۱۸ و حذف محدودیت دوره‌ای ریاست جمهوری در دوران سی جینگ پینگ نشان داد که این دستاوردها در غیاب تضمین‌های پایدار نهادی همواره در معرض بازگشت‌پذیری قرار دارند.

یافته‌ها همچنین بیانگر آن است که مشروعیت سیاسی در جهان معاصر بیش از پیش به کارآمدی حکمرانی وابسته شده است. در این زمینه، تجربه‌ی چین نشان می‌دهد که مشروعیت سیاسی نه صرفاً بر ایدئولوژی، بلکه بر عملکرد دولت، رشد اقتصادی، کنترل فساد و توسعه‌ی بوروکراسی حرفه‌ای استوار شده است. در همین راستا، برینگتن مور بوروکراسی چین را «قدرتمند و با کیفیت» (مور، ۱۳۶۹:۱۷۸) توصیف می‌کند. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که حتی در نظام‌های غیر دموکراتیک، توسعه ظرفیت بوروکراتیک و کارآمدی نهادی می‌تواند تا حدی بحران مشروعیت را مهار کند، هرچند این امر جایگزین مشارکت دموکراتیک و پاسخگویی سیاسی نخواهد شد.

از سوی دیگر، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که استقلال قوه قضائیه و تمکین قدرت سیاسی به قواعد حقوقی، از ارکان بنیادین حاکمیت قانون به شمار می‌آید. در این زمینه، ریمون آرون تأکید می‌کند که «فرمان‌برداری پلیس از دادگستری و سازمان اداری و دادگاه‌های اداری یک ضرورت می‌گردد.» (آرون، ۱۳۷۷:۵۸). یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که هرگاه نهادهای اجرایی و امنیتی خود را فراتر از قانون تصور کنند، اعتماد عمومی تضعیف‌شده و قانون به ابزاری گزینشی برای اعمال قدرت بدل می‌شود. در مقابل، تبعیت حکومت از قواعد حقوقی، امکان تقویت اعتماد نهادی و کاهش خشونت سیاسی را فراهم می‌کند.

همچنین یافته‌ها نشان می‌دهد که دموکراسی پایدار بدون تضمین حقوق بنیادین شهروندان تحقق‌پذیر نیست. حقوقی چون آزادی بیان، حق اعتراض، استقلال رأی نمایندگان، تساهل دینی، امنیت مالکیت خصوصی و امکان مخالفت سیاسی در چارچوب قانون، از مهم‌ترین شاخص‌های تحقق حاکمیت قانون محسوب می‌شوند. در همین چارچوب، مونتسکیو آزادی سیاسی را در پیوند با قانون تعریف می‌کند و می‌نویسد: «آزادی عبارت است از حق انجام دادن هر آنچه قانون مجاز می‌داند» (Montesquieu, 1951:395). یافته‌های مقاله نیز نشان می‌دهد که کیفیت آزادی، به کیفیت قانون‌گذاری و نحوه‌ی توزیع قدرت در ساختار سیاسی وابسته است.

در مجموع، یافته‌های این بخش نشان می‌دهد که پایداری دموکراسی در گرو پیوند میان حاکمیت قانون، محدودسازی قدرت، استقلال نهادهای داور و تضمین حقوق شهروندی است. هرچه فاصله میان قدرت سیاسی و قانون کاهش یابد و امکان نظارت اجتماعی بر حکومت تقویت شود، ظرفیت نظام سیاسی برای حفظ مشروعیت، ثبات و اعتماد عمومی افزایش خواهد یافت.

دموکراسی به مثابه تجربه زیسته و کنش اجتماعی

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که دموکراسی را نمی‌توان صرفاً به وجود نهادهای رسمی چون پارلمان، انتخابات یا احزاب سیاسی فروکاست، بلکه باید آن را به مثابه شیوه‌ای از زیست اجتماعی و تجربه روزمره شهروندان در نظر گرفت. در این چارچوب، دموکراسی صرفاً یک نظم حقوقی یا نهادی نیست، بلکه نوعی الگوی کنش ارتباطی و فرهنگی است که در بطن تعاملات اجتماعی، روابط میان فردی و فضای عمومی بازتولید می‌شود. در همین راستا، باربو تأکید می‌کند که

«دموکراسی خود را در قالب یک تجربه زیسته (شیوه زندگی) و در بطن روابط و تعاملات اجتماعی نشان می‌دهد» (Barbu, 1956:12).

بر اساس یافته‌های مقاله، دموکراسی زمانی به تجربه‌ای واقعی بدل می‌شود که شهروندان بتوانند آزادی، برابری و مشارکت را در زندگی روزمره‌ی خود تجربه کنند. این تجربه نه تنها در سطح نهادهای رسمی، بلکه در مناسبات خانوادگی، روابط آموزشی، شیوه‌های جامعه‌پذیری و الگوهای ارتباطی نیز بازتاب می‌یابد. در همین زمینه، آنتونی گیدنز بر این باور است که دموکراتیزه شدن زندگی اجتماعی مستلزم تضعیف «اقتدار پدرسالارانه، صمیمانه شدن روابط میان والدین و فرزندان، استقرار دیالوگ و گفت‌و شنود به‌عنوان افراد برابر است.» (گیدنز، ۱۱۹:۱۳۷۸)

یافته‌های پژوهش همچنین نشان می‌دهد که در نظام‌های اقتدارگرا، حذف فضای گفت‌وگو و محدودسازی آزادی بیان، به بازتولید نوعی زیست اجتماعی محتاط و انفعالی می‌انجامد. در چنین شرایطی، افراد به تدریج به خودسانسوری، احتیاط دائمی و پنهان‌سازی «خود» سوق داده می‌شوند. در همین زمینه آمده است که «افراد به دلیل سرکوب لایه‌های «خود» از آزادی برخوردار نبوده و در نتیجه فرآیند «خودتعریفی» یا «غیر» دچار اختلال و روان‌پریشی می‌شود.» (انصاری، ۱۳۸۴:۳۳۴). یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که این وضعیت نه تنها آزادی فردی را محدود می‌کند، بلکه به فرسایش اعتماد اجتماعی و کاهش سرمایه اجتماعی نیز منجر می‌شود.

در مقابل، در نظام‌های دموکراتیک، امکان بروز و ابراز «خود» در فضای عمومی فراهم است و شهروندان می‌توانند بدون هراس از سرکوب، در عرصه عمومی مشارکت کنند. با این حال، یافته‌ها نشان می‌دهد که آزادی بیان تنها زمانی

معنا می‌یابد که شرایط نهادی و فرهنگی لازم برای تحقق آن وجود داشته باشد. در غیر این صورت، آزادی به سطحی صوری تقلیل می‌یابد. همان‌گونه که در متن آمده است: «آزادی بیان بدون فراهم کردن شرایط درونی برای بروز "خود" صرفاً به یک شعار سیاسی تبدیل می‌شود.» (همان: ۳۳۵)

یافته‌های مقاله همچنین نشان می‌دهد که دموکراسی مستلزم پذیرش تکرر و به رسمیت شناختن «دیگری» است. در این چارچوب، گسترش مفهوم شهروندی و به رسمیت شناختن حقوق گروه‌ها و اقلیت‌ها، از ارکان اساسی دموکراسی مدرن محسوب می‌شود. در همین راستا، ویل کیملیکا بر این نکته تأکید می‌کند که مفهوم شهروندی مدرن به گونه‌ای فزاینده «حقوق گروه‌ها و اقلیت‌ها را هم در خود می‌پذیرد.» (Kymlicka, 1995: 174) یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که هرچه ظرفیت نظام سیاسی برای پذیرش تکرر و گفت‌وگوی اجتماعی بیشتر باشد، امکان شکل‌گیری اعتماد اجتماعی و مشارکت مدنی نیز افزایش می‌یابد.

در مقابل، نظام‌های توتالیتار و اقتدارگرا با حذف تکرر و سرکوب تفاوت‌ها عمل می‌کنند. در همین زمینه آمده است که در این نظام‌ها «هرگونه مخالفت، تفاوت و دگراندیشی از هر نوع رد شده و کیفر می‌شود.» (Dormagen et Mouchard, 2008: 59) یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که هژمونی تک‌گویی و حذف اپوزیسیون، فرایند جامعه‌پذیری را به سمت رفتارهای محافظه‌کارانه، انطباقی و کم‌اعتقاد سوق می‌دهد و ظرفیت کنش جمعی را تضعیف می‌کند.

از سوی دیگر، یافته‌ها بیانگر آن است که طبقه متوسط نقش اساسی در تثبیت زیست دموکراتیک دارد. در این زمینه، لیپست معتقد است که حضور طبقه متوسط مانع از سلطه هم‌زمان «نخبگان ثروتمند و تهی‌دستان در زندگی سیاسی می‌شود» (به نقل از کیویستو، ۱۳۷۸: ۱۰۴). یافته‌های پژوهش نیز نشان می‌دهد که

تبادل اجتماعی و کاهش قطب‌بندی شدید اقتصادی، زمینه گسترش مشارکت سیاسی و اعتماد اجتماعی را تقویت می‌کند.

در نهایت، یافته‌های این بخش نشان می‌دهد که دموکراسی تنها در سطح نهادها تحقق نمی‌یابد، بلکه نیازمند نهادینه شدن فرهنگ گفت‌وگو، پذیرش تفاوت‌ها، تقویت فضای عمومی و امکان مشارکت آزادانه شهروندان در زندگی اجتماعی است. از این منظر، پایداری دموکراسی در گرو پیوند میان ساختارهای حقوقی و نهادهای سیاسی با تجربه زیسته شهروندان و فرهنگ اجتماعی جامعه خواهد بود.

جمع‌بندی یافته‌ها و مدل سه وجهی دموکراسی

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که دموکراسی را نمی‌توان صرفاً در سطح نهادهای رسمی، انتخابات یا سازوکارهای حقوقی فهم کرد؛ بلکه دموکراسی پدیده‌ای چندلایه است که در تعامل سه سطح «حکمرانی و قانون»، «نهادهای کارآمد» و «فرهنگ سیاسی و تجربه زیسته اجتماعی» شکل می‌گیرد. بر این اساس، ضعف یا اختلال در هر یک از این سطوح، می‌تواند کل فرایند دموکراتیک را با بحران مواجه سازد. در بعد نخست، یافته‌ها نشان می‌دهد که دموکراسی بدون حاکمیت قانون و محدودسازی قدرت سیاسی پایدار نمی‌ماند. تجربه نظام‌های اقتدارگرا نشان می‌دهد که تمرکز قدرت، فقدان پاسخ‌گویی و تضعیف استقلال نهادهای قضایی، در نهایت به فرسایش مشروعیت سیاسی و گسترش بی‌اعتمادی اجتماعی منجر می‌شود. در همین چارچوب، برینگتن مور توسعه دموکراسی را در گرو «محدود کردن قدرت خودکامه، نهادن قوانین و مقررات عقلایی و عادلانه به جای مقررات خودسرانه و سهم‌شدن طبقات پایین

جامعه در تصمیم‌گیری‌ها» می‌داند (مور، ۱۳۶۹: ۹). همچنین، ریمون آرون تأکید می‌کند که نظام‌های دموکراتیک «پیش از آنکه مردمی شوند، قانون‌مدار بوده‌اند» (آرون، ۱۳۷۷: ۱۱۰). بدین معنا که دوام دموکراسی نه صرفاً بر رأی اکثریت، بلکه بر وجود قواعد حقوقی الزام‌آور و محدودکننده قدرت استوار است.

در همین راستا، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مهار قدرت سیاسی نیازمند نهادینه‌سازی سازوکارهای جانشینی و گردش نخبگان است. فقدان محدودیت زمانی برای تصدی قدرت، یکی از شاخص‌های مهم نظام‌های نئوپاتریمونیاال محسوب می‌شود؛ نظام‌هایی که در آن‌ها قدرت سیاسی در دست حلقه‌ای محدود از نزدیکان و وابستگان متمرکز می‌شود و دولت به جای نهادی عمومی، به ابزاری برای توزیع رانت و تثبیت وفاداری‌های شخصی بدل می‌گردد. فوکویاما این وضعیت را در قالب مفهوم «آقابزرگ» توضیح می‌دهد؛ رهبرانی که «بدون توجه به قانون اساسی، قدرت خود را با مجالس قانون‌گذاری، دادگاه‌ها یا وزرا تقسیم نمی‌کردند.» (فوکویاما، ۱۳۹۵: ۲۹۶)

در بعد دوم، یافته‌ها نشان می‌دهد که دموکراسی بدون دولت کارآمد و نهادهای اثربخش، حتی در صورت برخورداری از سازوکارهای انتخاباتی، با بحران مشروعیت مواجه خواهد شد. در این چارچوب، وجود انتخابات به‌تنهایی ضامن توسعه سیاسی یا اقتصادی نیست و «دموکراسی نمایشی» می‌تواند در عمل به بازتولید ناکارآمدی و فساد منجر شود. پژوهش حاضر نشان می‌دهد که کیفیت حکمرانی، کارآمدی بوروکراسی، کنترل فساد، پاسخ‌گویی نهادها و توانایی دولت در ارائه خدمات عمومی، از مهم‌ترین مؤلفه‌های پایداری دموکراسی هستند. در این زمینه، شاخص‌های حکمرانی جهانی (WGI) نشان می‌دهد که پاسخ‌گویی، ثبات سیاسی، اثربخشی دولت، کیفیت مقررات‌گذاری، حاکمیت

قانون و کنترل فساد، بنیان‌های اساسی حکمرانی مطلوب را تشکیل می‌دهند. همچنین، یافته‌ها نشان می‌دهد که ناکارآمدی دولت و گسترش رانت جویی و حامی پروری، به تضعیف اعتماد عمومی و کاهش سرمایه اجتماعی می‌انجامد. در چنین شرایطی، دولت به جای آنکه نهادی برای تحقق منافع عمومی باشد، به ابزاری برای توزیع منابع میان حلقه‌های نزدیک به قدرت تبدیل می‌شود.

در این چارچوب، پدیده پاتریمونیالیسم و نئوپاتریمونیالیسم یکی از موانع اصلی توسعه دموکراتیک مطرح می‌شود. در این نوع حکمرانی، انتصاب‌ها نه بر اساس شایسته‌سالاری، بلکه بر مبنای روابط شخصی، وفاداری سیاسی و پیوندهای خویشاوندی صورت می‌گیرد و همین امر، به تضعیف کارآمدی نهادی و بازتولید فساد ساختاری منجر می‌شود. از این منظر، کیفیت دولت و ظرفیت نهادی آن، نقشی تعیین کننده در امکان تحقق دموکراسی ایفا می‌کند.

با این حال، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که رابطه میان دموکراسی و توسعه، رابطه‌ای خطی و ساده نیست. تجربه چین نشان می‌دهد که حتی در غیاب دموکراسی لیبرال، وجود بوروکراسی کارآمد، برنامه‌ریزی بلندمدت، کنترل نسبی فساد و رشد اقتصادی می‌تواند به حفظ مشروعیت سیاسی کمک کند. فوکویاما در این زمینه اشاره می‌کند که مطابق قانون اساسی چین «رهبران ارشد حداکثر ده سال خدمت خواهند کرد» (فوکویاما، ۱۳۹۵: ۳۷۲). هرچند حذف این محدودیت در سال‌های اخیر، نشان‌دهنده شکننده بودن سازوکارهای مهار قدرت در نظام‌های اقتدارگرا است.

در بعد سوم، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که دموکراسی افزون بر ابعاد حقوقی و نهادی، واجد بعدی فرهنگی و اجتماعی است و تنها زمانی پایدار می‌شود که در سطح زیست روزمره و فرهنگ سیاسی شهروندان نهادینه گردد.

در این چارچوب، دموکراسی صرفاً یک نظام سیاسی نیست، بلکه «یک تجربه زیسته» است که در بطن روابط اجتماعی، الگوهای گفت‌وگو، میزان تحمل تفاوت‌ها و کیفیت تعاملات میان افراد شکل می‌گیرد» (Barbu, 1956:12).

یافته‌ها نشان می‌دهد که اعتماد اجتماعی و سرمایه‌ی اجتماعی، از مهم‌ترین پیش‌شرط‌های پایداری دموکراسی هستند. در مقابل، بی‌اعتمادی گسترده نسبت به دولت و نهادهای عمومی، به کاهش مشارکت اجتماعی و تقویت پیوندهای محدود خانوادگی منجر می‌شود. پاتنام به نقل از بانفیلد، این وضعیت را در جنوب ایتالیا «خانواده گرایی غیراخلاقی» می‌نامد؛ وضعیتی که در آن «ترکیب فقر و بی‌اعتمادی متقابل، مانع از همبستگی افقی شده است» (پاتنام، ۱۳۹۲: ۲۴۷).

در چنین شرایطی، افراد اعتماد خود را از عرصه عمومی به شبکه‌های بسته‌ی خانوادگی منتقل می‌کنند و همکاری اجتماعی و مشارکت مدنی تضعیف می‌شود. بانفیلد در توصیف این وضعیت می‌نویسد: «هر سودی را که می‌توان عاید غریبه کرد باید در وهله اول به خانواده خود رسانید» (Banfield, 1958:85) «بدین ترتیب، ضعف سرمایه اجتماعی نه تنها به کاهش اعتماد میان شهروندان، بلکه به تضعیف ظرفیت دولت و ناکارآمدی نهادهای عمومی نیز می‌انجامد.

در همین راستا، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که دموکراسی بدون شکل‌گیری فضای عمومی مبتنی بر گفت‌وگو، تساهل و پذیرش تکثر، نمی‌تواند تداوم یابد. نظام‌های اقتدارگرا با حذف گفتگو و سرکوب تفاوت‌ها، به بازتولید «تک‌گویی هژمونیک» می‌انجامند؛ وضعیتی که در آن، افراد به خودسانسوری، احتیاط دائمی و پنهان‌سازی «خود» سوق داده می‌شوند. در مقابل، دموکراسی مبتنی بر کنش ارتباطی، امکان ابراز آزادانه هویت‌ها، نقد قدرت و شکل‌گیری فهم مشترک اجتماعی را فراهم می‌کند.

در این چارچوب، می‌توان مدل تحلیلی پژوهش را در قالب «مدل سه وجهی دموکراسی» صورت‌بندی کرد:

۱. وجه حکمرانی دموکراسی: شامل حاکمیت قانون، محدودسازی قدرت، استقلال نهادهای قضایی، پاسخ‌گویی سیاسی و گردش نخبگان؛
 ۲. وجه نهادی دموکراسی: شامل کیفیت حکمرانی، کارآمدی دولت، کنترل فساد، شایسته‌سالاری، بوروکراسی حرفه‌ای و توانایی ارائه‌ی خدمات عمومی؛
 ۳. وجه فرهنگی-اجتماعی دموکراسی: شامل فرهنگ سیاسی دموکراتیک، اعتماد اجتماعی، سرمایه اجتماعی، تساهل، گفت‌وگو و پذیرش تکرار.
- بر اساس یافته‌های این پژوهش، پایداری دموکراسی تنها زمانی امکان‌پذیر است که این سه سطح به صورت هم‌زمان و در تعامل با یکدیگر عمل کنند. ضعف در هر یک از این ابعاد، می‌تواند به اختلال در کل نظم دموکراتیک بینجامد. از این رو، دموکراسی را باید نه صرفاً به عنوان یک نظام حقوقی یا نهادی، بلکه به مثابه فرایندی چندبعدی، فرهنگی و تاریخی فهم کرد که در پیوند میان قانون، نهاد و زیست اجتماعی شکل می‌گیرد.

نتیجه‌گیری

دموکراسی، فراتر از صورت‌بندی‌های نهادی و ساختاری، پیش و بیش از هر چیز، یک تجربه زیسته اجتماعی و فرهنگی است که در بطن تعاملات روزمره، مناسبات میان فردی و شیوه‌های زیست شهروندان تبلور می‌یابد. بر این اساس، تقلیل دموکراسی به وجود نهادهایی چون پارلمان، احزاب یا انتخابات آزاد؛ درکی حداقلی و ناکافی از این مفهوم به دست می‌دهد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که تحقق دموکراسی مستلزم تعهد عملی شهروندان به قانون‌مداری و

رعایت حقوق دیگران است؛ تعهدی که خود در گرو دو عامل بنیادین شکل می‌گیرد: نخست، استقرار نهادهای پاسخگو و قانونمند که قدرت را محدود، توزیع و قابل نظارت می‌کنند؛ و دوم، شکل‌گیری و تقویت فرهنگ سیاسی و اجتماعی‌ای که شهروندان از آگاهی لازم برای شناخت، مطالبه و اعمال حقوق خود برخوردار باشند.

در مقابل، در جوامع اقتدارگرا و توتالیتیر، فقدان پاسخگویی قدرت سیاسی و تحدید آزادی‌های فردی و اجتماعی، به بازتولید نوعی زیست اجتماعی محتاط و انفعالی می‌انجامد. در چنین بستری، افراد از ابراز «خود» و بیان تمایزاتشان پرهیز می‌کنند و این امر نه تنها آزادی فردی را محدود می‌سازد، بلکه به فرسایش اعتماد اجتماعی و کاهش سرمایه اجتماعی نیز منجر می‌شود. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که هژمونی تک‌گویی، سرکوب اختلافات و حاکمیت قواعد نانوشته و غیر شفاف، فرایند جامعه‌پذیری را به گونه‌ای جهت می‌دهد که در آن، رفتارهای محافظه‌کارانه، چندلایه و انطباقی تقویت می‌شوند. پیامد چنین وضعیتی، تضعیف ظرفیت کنش جمعی، کاهش مشارکت مؤثر در فرایندهای تصمیم‌گیری و شکل‌گیری روابط اجتماعی کم‌اعتماد است؛ امری که حتی می‌تواند در سطح فردی، با افزایش آسیب‌های روانی نظیر اضطراب، افسردگی، گرایش به رفتارهای خود مخرب همراه شود.

در نقطه مقابل، دموکراسی به مثابه نظامی پویا و فراگیر، بر به رسمیت شناختن تفاوت‌ها و تقویت کنش جمعی و فردی استوار است. فراهم‌سازی بسترهای گفت‌وگو، امکان شنیدن صداها، پذیرش نقد و نهادینه‌سازی شیوه‌های مسالمت‌آمیز مواجهه با تعارض، از جمله الزامات اساسی توسعه دموکراتیک به شمار می‌روند. در چنین چارچوبی، حقوق بنیادینی چون آزادی بیان، مشارکت

در تصمیم‌گیری، رعایت حقوق اقلیت‌ها و ایجاد سازوکارهای نهادی و فرهنگی برای تبادله نظر، نه تنها به عنوان اصولی هنجاری، بلکه به مثابه رویه‌های زیسته در حیات اجتماعی تثبیت می‌شوند.

برآیند این فرایند، شکل‌گیری نوعی آگاهی سیاسی و اجتماعی است که در بستر تعامل، گفت‌وگو و تجربه جمعی قوام می‌یابد و هم‌زمان دو بعد خودشناسی و دگرشناسی را تقویت می‌کند. از این منظر، پایداری و تعمیق دموکراسی نه صرفاً به طراحی نهادهای رسمی، بلکه به دورنی‌سازی ارزش‌ها و کنش‌های دموکراتیک در سطح زندگی روزمره وابسته است؛ امری که بدون پیوند متقابل میان نهادهای کارآمد و فرهنگ سیاسی بالنده، تحقق نخواهد یافت.

تجربه تاریخی نشان داده است که حتی در نظام‌های اقتدارگرا، رعایت نسبی قانون و توسعه نهادهای بوروکراتیک کارآمد می‌تواند زمینه توسعه اقتصادی و اجتماعی باشد. نمونه‌ی چین نشان داد که محدودسازی تصدی قدرت، اعمال قانون در سطح حکمرانی و پاسخگویی نسبی مقامات به نیازهای جامعه، می‌تواند به تقویت مشروعیت سیاسی و مدیریت مؤثر بحران‌ها و نیز رشد اقتصادی پایدار بینجامد. این تجربه حاکی از آن است که نسبت میان دموکراسی و توسعه، صرفاً به وجود نهادها وابسته نیست، بلکه به کیفیت عملکرد حکمرانان، کارآمدی مدیریت و ظرفیت دولت در ارائه خدمات عمومی و ایجاد فرصت‌های برابر نیز بستگی دارد.

در مقابل، دموکراسی با اتکا به حاکمیت قانون، پاسخگویی حکمرانان و تضمین حقوق شهروندی، بستری فراهم می‌کند که در آن قدرت مطلق جای خود را به قدرتی محدود و قانون‌مند می‌دهد و امکان مشارکت فعال شهروندان در عرصه عمومی تقویت می‌شود. حقوق فردی و اجتماعی از جمله آزادی بیان، حق

اعتراض و آزادی انتخاب نمایندگان، تنها زمانی معنادار خواهند بود که شهروندان بتوانند بدون هراس از سرکوب، آن‌ها را در عمل تجربه کنند. از این منظر، دموکراسی صرفاً یک سازوکار سیاسی نیست، بلکه شیوه‌ای از زیست جمعی است که در آن کنش‌ها، گفت‌وگوها و تعاملات اجتماعی در چارچوبی مبتنی بر شفافیت، مسئولیت‌پذیری و رعایت حقوق متقابل شکل می‌گیرد.

درنهایت، حفظ و تقویت دموکراسی مستلزم تلاش مستمر در محدودسازی قدرت، استقرار نهادهای پاسخگو، تقویت فرهنگ سیاسی و اجتماعی، آموزش شهروندی و تضمین مشارکت فعال آن‌ها در زندگی جمعی است. دموکراسی در گرو آن است که شهروندان، افزون بر آگاهی از حقوق خود، توانایی بهره‌گیری عملی از آن‌ها را در بستر تعاملات اجتماعی داشته باشند، به گفت‌وگو تن دهند، تفاوت‌ها را بپذیرند و از سازوکارهای قانونی برای تحقق عدالت و پاسخگو ساختن قدرت استفاده کنند. از این رو، دفاع از دموکراسی را باید در وهله نخست، دفاع از تجلی عینی آن در زندگی روزمره، پاسداشت حقوق و آزادی‌ها و تقویت فرهنگ قانون‌مداری و گفت‌وگو دانست.

در یک جمع‌بندی کلی، تجربه تاریخی نشان می‌دهد جوامعی که حاکمیت قانون و حقوق شهروندی را نه صرفاً در سطح نهادی که در عرصه عمل محقق ساخته‌اند، بیش از دیگر جوامع توانسته‌اند به سطح بالاتری از عدالت، ثبات و توسعه دست‌یابند؛ دستاوردی که حاصل تعامل میان عملکرد حکمرانان، کیفیت نهادها و سطح فرهنگ سیاسی و اجتماعی شهروندان است.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Mehdi Aslanzadeh

<https://orcid.org/0000-0002-2982-8229>

منابع

- آرون، ریمون. (۱۳۷۷). *دموکراسی و خودکامگی: جامعه‌شناسی جامعه‌های صنعتی*، ترجمه محمد مشایخی، تهران، شرکت سهامی انتشار.
- اسپینوزا، بندیکت. (۱۳۹۶). *رساله‌ی الهی-سیاسی*، ترجمه علی فردوسی، تهران، شرکت سهامی انتشار.
- انصاری، منصور. (۱۳۸۴). *دموکراسی گفتگویی*، تهران، نشر مرکز.
- بشپریه، حسین. (۱۳۹۴). *عقل در سیاست، سی‌وپنج گفتار در فلسفه، جامعه‌شناسی و توسعه‌ی سیاسی*، تهران، نشر نگاه معاصر.
- پاتنام، روبرت. (۱۳۹۲). *دموکراسی و سنت‌های مدنی*، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران، انتشارات جامعه‌شناسان.
- پوپر، کارل. (۱۳۸۰). *جامعه باز و دشمنان آن*، ترجمه عزت‌الله فولادوند، تهران، انتشارات خوارزمی.
- دوگراف خیالت، واختر پیتر، مارافیک پاتریک فون. (۱۳۹۴). *چشم‌اندازهای نظری فساد*، مترجمان: هانیه هژبرالساداتی، داود حسینی هاشم‌زاده، جلیل یاری و محمد فاضلی، تهران، انتشارات آگاه.
- راسکین مایکل جی، کورد رابرت ال، مدایروس جیمز ای و جونز والتر اس. (۱۳۹۳). *درآمدی بر علم سیاست*، ترجمه علی اردستانی، تهران، نشر قومس.
- سن، آمارتیا. (۱۳۹۸). *برابری و آزادی*، ترجمه حسن فشارکی، تهران، انتشارات شیرازه.
- فوکویاما، فرانسیس. (۱۳۹۶). *نظم و زوال سیاسی*، ترجمه رحمن قهرمانپور، تهران، انتشارات روزنه.

- کبویستو، پیترو. (۱۳۷۸). *اندیشه‌های بنیادی در جامعه‌شناسی*، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، نشر نی.
- کوهن، کارل. (۱۳۷۳). *دموکراسی*، ترجمه فریبرز مجیدی، تهران، شرکت سهامی انتشارات خوارزمی.
- گل‌محمدی، احمد. (۱۳۹۴). *فرهنگ سیاست: درآمدی بر شناخت و سنجش*، تهران، نشر نی.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۷۸). *تجدد و تشخیص: جامعه و هویت شخصی در عصر جدید*، ترجمه ناصر موفقیان، تهران، نشر نی.
- ماکیاولی، نیکولا. (۱۳۶۶). *شهریار*، ترجمه داریوش آشوری، تهران، نشر پرواز.
- مور، برینگتن. (۱۳۶۹). *ریشه‌های اجتماعی دیکتاتوری و دموکراسی*، ترجمه حسین بشیریه، تهران، مرکز دانشگاهی.
- مؤمنی، فرشاد. (۱۳۸۶). *اقتصاد ایران در دوران تعدیل ساختاری*، تهران، نقش و نگار.
- هیوود، اندرو. (۱۳۸۷). *مفاهیم کلیدی در علم سیاست*، ترجمه حسن سعید کلاهی و عباس کاردان، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.

Reference

- Almond, Gabriel and Verba, Sidney. (1963). *the Civic Culture*, Prineton, Princeton University Press.
- Banfield, Edward C. (1958). *The Moral of Basis of a Backward Society*, Glencoe, IL: Free Press.
- Barbu, Zevedei. (1956). *Democracy and Dictatorship: Their Psychology and Patterns of Life*, London: Routledge.
- Bodin, Jean. (1961). *La République*, liv. I, Chapitre II, Scientia Aalen.

Dormagen, Jean-Yves, Mouchard, Daniel. (2008). *Introduction à la sociologie politique*, Bruxelles, De Boeck.

Elias, Norbert. (2000). *La civilisation des Mœurs*, Paris, Pocket.

Gauchet, Marcel. *La Condition politique*, Paris, Édition du Seuil, 2002.

Goyard-Fabre, Simone. (1989) *Jean Bodin et le droit de la République*, Paris, PUF.

Hobbes, Thomas. (1971). *Léviathan*, Paris, Sirey.

Huntington, Samuel P. (2006). *Political Order in Changing Societies*, New Haven: Yale University Press.

Kymlika, Will. (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford, Clarendon Press.

Locke, John. (1980). *Lettre sur la tolérance*, Paris, Editions ressources.

Locke, John. (1984) *Traité du gouvernement civil*, Paris, Flammarion.

Machiavel. Nicolas (1952). *Œuvres Complètes*, Bibliothèque de la Pléiade, Paris, Gallimard.

Migdal, Joel. (1988). *Strong Societies and Weak States: State-Society Relation and State Capabilities in the Third World*, Princeton, Princeton University Press.

Montesquieu. (1951). *De l'Esprit des lois*, liv. chap. 3, Œuvres complètes, Paris, Gallimard, t. II.

Montesquieu. (1951). *Œuvres complètes*, Paris, Gallimard, 1951, t. II, p. 718.

North, Douglass. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge, Cambridge University.

Putnam. Robert D. “Institutional performance and Political Culture: Some Puzzles about the Power of the Past” in *Governance* 1, July 1988.

Rousseau, Jean-Jacques. (1964). *Du contrat social*, livre I, chapitre 8, *Œuvres complètes*, Paris, Gallimard.

Strauss, Leo. (1982). *Pensée sur Machiavel*, Paris, Payot.

Translated References into English

Aron, Raymond. (1998). *Democracy and Totalitarianism: Sociology of Industrial Societies*. Translated by Mohammad Mashayekhi. Tehran: Enteshar Publishing Company. [In Persian].

Almond, Gabriel A., & Verba, Sidney. (1963). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press.

Ansari, Mansour. (2005). *Dialogical Democracy*. Tehran: Markaz Publications. [In Persian].

Banfield, Edward C. (1958). *The Moral Basis of a Backward Society*. Glencoe, IL: Free Press.

Barbu, Zevedei. (1956). *Democracy and Dictatorship: Their Psychology and Patterns of Life*. London: Routledge.

- BashiriyeH, Hossein. (2015). *Reason in Politics: Thirty-Five Essays on Philosophy, Sociology and Political Development*. Tehran : Negah-e Moaser Publications. [In Persian].
- Bodin, Jean. (1961). *La République*. Book I, Chapter II. Aalen: Scientia Verlag.
- Dormagen, Jean-Yves, & Mouchard, Daniel. (2008). *Introduction à la Sociologie Politique*. Brussels: De Boeck.
- Douglass, Graaf, W., Wagenaar, Pieter, & Maravic, Patrick von. (2015). *Theoretical Perspectives on Corruption*. Translated by Hanieh Hojabralsadati, Davoud Hosseini Hashemzadeh, Jalil Yari, and Mohammad Fazeli. Tehran : Agah Publications. [In Persian].
- Elias, Norbert. (2000). *La Civilisation des Mœurs*. Paris: Pocket.
- Fukuyama, Francis. (2017). *Political Order and Political Decay*. Translated by Rahman Ghahremanpour. Tehran: Roozaneh Publications. [In Persian].
- Gauchet, Marcel. (2002). *La Condition Politique*. Paris : Éditions du Seuil.
- Giddens, Anthony. (1999). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Translated by Naser Movafaghian. Tehran: Ney Publications. [In Persian].
- Golmohammadi, Ahmad. (2015). *Political Culture: An Introduction to Understanding and Measurement*. Tehran : Ney Publications. [In Persian].

- Goyard-Fabre, Simone. (1989). *Jean Bodin et le Droit de la République*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Heywood, Andrew. (2008). *Key Concepts in Politics*. Translated by Hassan Saeed Kolahi and Abbas Kardan. Tehran: Elmi va Farhangi Publications. [In Persian].
- Hobbes, Thomas. (1971). *Léviathan*. Paris: Sirey.
- Huntington, Samuel P. (2006). *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press.
- Kivisto, Peter. (1999). *Key Ideas in Sociology*. Translated by Manouchehr Sabouri. Tehran: Ney Publications. [In Persian].
- Kymlicka, Will. (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford : Clarendon Press.
- Locke, John. (1980). *Lettre sur la Tolérance*. Paris : Éditions Ressources.
- Locke, John. (1984). *Traité du Gouvernement Civil*. Paris: Flammarion.
- Machiavelli, Niccolò. (1987). *The Prince*. Translated by Dariush Ashouri. Tehran: Parvaz Publications. [In Persian].
- Machiavel, Nicolas. (1952). *Œuvres Complètes*. Paris : Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade.
- Migdal, Joel S. (1988). *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*. Princeton: Princeton University Press.

- Moore, Barrington Jr. (1990). *Social Origins of Dictatorship and Democracy*. Translated by Hossein Bashiriye. Tehran: Markaz-e Daneshgahi Publications. [In Persian].
- Momeni, Farshad. (2007). *Iran's Economy during the Structural Adjustment Era*. Tehran : Naghsh-o Negar Publications. [In Persian].
- Montesquieu. (1951). *De l'Esprit des Lois*. In *Œuvres Complètes* (Vol. II). Paris: Gallimard.
- North, Douglass C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Popper, Karl R. (2001). *The Open Society and Its Enemies*. Translated by Ezzatollah Fooladvand. Tehran: Kharazmi Publications. [In Persian].
- Putnam, Robert D. (1988). "Institutional Performance and Political Culture: Some Puzzles about the Power of the Past." *Governance*, 1(3), 221–242.
- Putnam, Robert D. (2013). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Translated by Mohammad-Taqi Delforouz. Tehran: Jame'e-Shenasan Publications. [In Persian].
- Raskin, Michael G., Cord, Robert L., Medeiros, James A., & Jones, Walter S. (2014). *Introduction to Political Science*. Translated by Ali Ardestani. Tehran: Qumes Publications. [In Persian].
- Rousseau, Jean-Jacques. (1964). *Du Contrat Social*. In *Œuvres Complètes*. Paris : Gallimard.

Sen, Amartya. (2019). *Equality and Liberty*. Translated by Hassan Fesharaki. Tehran: Shirazeh Publications. [In Persian].

Spinoza, Benedict de. (2017). *Theologico-Political Treatise*. Translated by Ali Ferdowsi. Tehran: Enteshar Publishing Company. [In Persian].

Strauss, Leo. (1982). *Pensées sur Machiavel*. Paris: Payot.

Cohen, Carl. (1994). *Democracy*. Translated by Fereydoon Majidi. Tehran: Kharazmi Publications. [In Persian].

استناد به این مقاله: اصلان زاده، مهدی. (۱۴۰۵). فرهنگ سیاسی، حاکمیت و کارآمدی نهادی: بازاندیشی در دموکراسی به مثابه نظم نهادی و تجربه زیسته اجتماعی. دولت‌پژوهی، ۱۲(۴۵)، ۱-۵۶.
doi: 10.22054/tssq.2026.92437.1798

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International license